

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра мовної та психолого-педагогічної підготовки

Допущено до захисту

Завідувач кафедри
д. психол. н., професор Ю.О. Асєєва

(підпис)

«____» _____ 2025 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавр**

Зі спеціальності _____ 053 Психологія _____
(шифр та найменування спеціальності)

За освітньою програмою _____ «Психологія» _____
(назва освітньої програми)

На тему: **«ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ТА СПОСОБИ
ПОДОЛАННЯ СІМЕЙНОГО КОНФЛІКТУ»**

»

Виконавець:

здобувач 4 курсу 41 групи
ФЕУП

_____ Копцевич Вікторія Вікторівна
/підпис/

Науковий керівник

д. політ. наук, професор
кафедри МППП

_____ Сіленко А.О.
/підпис/

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ТА СПОСОБІВ ПОДОЛАННЯ СІМЕЙНОГО КОНФЛІКТУ	
1.1. Основні теоретико-методологічні підходи до дослідження психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту.....	6
1.2. Аналіз ступеня розробленості проблеми психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту.....	11
1.3. Понятійно-категоріальний апарат дослідження.....	16
Висновки до першого розділу.....	20
 РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї	
2.1. Сім'я як соціально-психологічний феномен.....	21
2.2. Соціально-психологічні чинники конфліктності у сім'ї	25
2.3. Способи подолання та профілактика сімейного конфлікту.....	32
Висновки до другого розділу.....	39
 РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ТА СПОСОБІВ ПОДОЛАННЯ СІМЕЙНОГО КОНФЛІКТУ	
3.1. Обґрунтування обраних методик дослідження	41
3.2. Опис і аналіз результатів дослідження.....	45
Висновки до третього розділу.....	58
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена тим, що сім'я є одним із основних соціальних інститутів, від якого залежить саме існування суспільства. Саме тому сучасна психологічна наука активно проводить теоретичні та практичні дослідження сім'ї. Досліджуються об'єктивні закономірності, особливості, механізми та види сімейних відносин, в тому числі, сімейних конфліктів. Представники різних напрямків психологічної науки, концепцій та підходів вивчають сутність, ознаки, причини конфліктів, дисгармонії у сімейних відносинах.

Особливого значення вказана проблема набула у зв'язку з воєнним станом, у якому Україна перебуває кілька років, що не могло негативно не позначитися на ситуації у багатьох українських сім'ях.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне та емпіричне дослідження психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту. Для досягнення даної мети були поставлені наступні дослідницькі **завдання**:

- розглянути основні теоретико-методологічні підходи до дослідження психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту;
- проаналізувати ступень розробленості проблеми психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту;
- уточнити понятійно-категоріальний апарат дослідження;
- дослідити сім'ю як соціально-психологічний феномен;
- виявити соціально-психологічні чинники конфліктності у сім'ї;
- аргументувати способи подолання та профілактики сімейного конфлікту;
- обґрунтувати обрані методики емпіричного дослідження психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту;
- описати і проаналізувати результати емпіричного дослідження.

Об'єктом дослідження є сімейні конфлікти в сучасному суспільстві.

Предметом дослідження є психологічні механізми та способи подолання сімейного конфлікту.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено системний підхід, у межах якого сім'я сприймається як цілісна система зі своїми рольовою структурою і функціями, здійснення яких спрямовано на задоволення потреб членів сім'ї. Також було використано такі теоретичні методи, як аналіз психологічної та соціологічної літератури, за допомогою якого було визначено основні поняття та категорії дослідження, порівняльний аналіз, структурно-функціональний аналіз, узагальнення та індукція, опитування.

Емпіричне дослідження проводилося зі застосуванням комплексу таких психодіагностичних методик: Методики «Характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях» (Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубовська); Методики «Стиль реагування у конфліктній ситуації» К. Томаса, Л. Кілмана (Адаптація Н. Гришиної); Тест на рівень конфліктності «Чи конфліктна Ви особистість?» Н. Кіршевої і Н. Рябчикової.

Вибірку склали 60 осіб - 30 подружніх пар, які мають різний стаж подружніх стосунків: 6 пар з сімейним стажем до 2 років, 6 пар - від 3 до 10 років, 6 пар - від 12 до 15 років, 6 пар - від 16 до 20 років, 6 пар - від 21 до 30 років. 15 осіб мали шлюбний досвід в інших подружніх стосунках. У 23 подружніх парах є діти, у 7 пар - немає.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення й висновки кваліфікаційної роботи створюють основу для подальшого теоретичного дослідження психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту. Робота може бути використана при підготовці загальних і спеціальних курсів, написанні підручників і навчальних посібників з курсів «Соціальна психологія», «Психологія сім'ї та шлюбу», «Конфліктологія», «Психологія медіації та вирішення конфліктних ситуацій», «Психологія особистості», «Психологія конфлікту та переговорів» та ін.

Апробація результатів дослідження. Кваліфікаційна робота виконана й обговорена на кафедрі мовної та психолого-педагогічної підготовки

Одеського національного економічного університету. Основні теоретичні й методологічні положення та результати кваліфікаційної роботи висвітлено у доповіді на тему «Подружня терапія як спосіб подолання та профілактики сімейних конфліктів» на Підсумковій науково-практичній студентській конференції ОНЕУ «Сучасні виклики економіки» (Одеса, квітень 2025 р.).

Структура дослідження обумовлена метою і завданнями, які були поставлені здобувачем у процесі науково-теоретичної розробки вибраної теми. Дослідження складається з вступу, трьох розділів, перші два з яких містять по три підрозділи, третій - два підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Основний обсяг кваліфікаційної роботи становить 63 сторінки, робота проілюстрована 7 малюнками та 4 таблицями. Список використаних джерел містить 52 найменування.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ТА СПОСОБІВ ПОДОЛАННЯ СІМЕЙНОГО КОНФЛІКТУ

В даному розділі розглядаються основні теоретико-методологічні підходи до дослідження психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту, аналізується ступень розробленості проблеми і визначається понятійно-категоріальний апарат.

1.1. Основні теоретико-методологічні підходи до дослідження психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту

У науковій літературі описано чимало підходів до визначення сім'ї, що можна пояснити комплексним характером цього поняття. Адже сім'я є предметом дослідження філософії, соціології, економіки, демографії і, звичайно ж, психології. На початку 1960-х років американський соціолог У. Гуд зазначив той факт, що досліджень проблем сім'ї багато, але теоретичного осмислення цих проблем недостатньо, тобто наявні дослідження не здійснили наукового прориву у вивченні феномену сім'ї [3, с. 7]. Це вивчення має відбуватися з урахуванням з'єднання різних методологічних підходів. На думку У. Гуда, суспільство існує доти, доки існує сім'я. Суспільні потреби задовольняються індивідами через посередництво сім'ї. «Інститут сім'ї існує не тому, що виконує життєво важливі для суспільства функції, а тому, що створення сім'ї та народження, виховання й утримання дітей відповідають певним особистим мотивам багатьох людей» [3, с. 58].

Насамперед, у вивченні психологічних механізмів і способів подолання сімейних конфліктів слід відзначити роль системного підходу, з погляду якого сім'я це система, що самоорганізується.

С. Максименко зазначає, що суть системного підходу в психології полягає в тому, що він розглядає кожен психічний процес, явище чи стан людини як систему. В. Русалов вказує на те, що системний підхід розглядає систему як єдиний організм, аналізуючи при цьому взаємодію між її елементами та зв'язок з іншими системами. У 1965 році американський психіатр і психоаналітик, фахівець із сімейної терапії Д. Джексон запропонував вважати сім'ю системою, єдиним утворенням зі своїми особливостями функціонування та розвитку. Зазначимо, що в історії психології теорія Д. Джексона стала переломним моментом, оскільки запропонувала новий підхід до розуміння сім'ї [10, с. 19].

Принцип системності в психології розглядає предмети дослідження як ціле, наділені властивостями, які можна виявити, розглядаючи складові цього цілого не окремо, а тільки в сукупності на основі цілісності та синтезу. Якщо соціальна система, зокрема, сімейна система має проблеми, їх вплив відчують на собі всі члени сім'ї. Д. Джексон вважає, що допомога членам сім'ї можлива лише через вплив на всю сімейну систему. А отже, на його думку, сім'я є інтерактивним, взаємозалежним та реактивним утворенням. Якщо, наприклад, один із членів сім'ї зазнає якихось труднощів, або, навпаки, успіхи, все це впливатиме і на інших членів сім'ї [10, с. 19].

Теорія сімейних систем відрізняється від панівних теорій тим, що спростовує положення про те, що сім'я характеризується лінійними відносинами, а найважливішими є відносини між матір'ю і дитиною. У межах сімейної психології спостерігається прагнення до зміни відносин між усіма членами сім'ї, яких має об'єднувати мета – вирішення спільних завдань. В результаті сімейна система загалом зміниться [10, с. 19].

Е. Кадебська та І. Фаловська розглядають сімейну систему в цілому за принципом тотальності системи. Свій підхід вони обґрунтовують наступним чином. У разі виникнення нестабільності відносин у певній підсистемі, відсутності у членів сім'ї можливості вирішити проблеми, що виникла, дана ситуація впливає на відносини цих людей в інших підсистемах. Так,

наприклад, розлад відносин між подружжям відбивається на їхніх відносинах з дитиною. Тому, вважають дослідники, оцінити підсистему «дитина – батько» можна за умови врахування відносин у підсистемах «дитина – мати», «батько – мати» та ін. [10, с. 19].

О. Чанцева-Коваленко описала структуру сімейної системи. Дослідниця слушно вважає, що в структуру сімейної системи входять декілька підсистем. Це формальні підсистеми, до яких відносяться підсистеми подружжя та дитяча. І це неформальні підсистеми, які характеризуються емоційною близькістю між її членами, можуть створювати коаліції в сім'ї [50, с. 24].

О. Чанцева-Коваленко проаналізувала з точки зору системного підходу «сутність, основні ознаки, закономірності розвитку та функціонування всіх підсистем, що складають фундаментальне підґрунтя для виникнення внутрішньосімейних стосунків, в контексті їх впливу на розвиток особистості дитини». Вчена вказала на такі основні ознаки сім'ї: «взаємозалежність (взаємовплив та взаємодетермінованість різних елементів системи); цілісність (окремі елементи системи об'єднуються в ціле, набувають при цьому нових властивостей, тим самим відрізняються від початкових характеристик); структурна організація (наявність меж та ієрархічність внутрішньосімейних стосунків та оточуючого середовища; згуртованість; рольова сімейна структура); специфічність внутрішньосімейних процесів; динамічність (здатність розвиватися); самоорганізованість (здатність залишатися цілісною, збалансованою системою, не руйнуватися); діалектика гомеостазу і розвиток» [50, с. 24].

В рамках еволюціонізму сімейні відносини розглядаються як такі, що розвиваються і прогресують «від нижчих форм до вищих, при цьому підкреслюється їх соціальна й історична обумовленість, репрезентація в сімейній життєдіяльності та системі спорідненості». Так, з точки зору швейцарського психолога А. Гутгенбюль-Крейга, сім'я це «вираз архетипового фундаментального початку» [50, с. 21].

Функціональний підхід надає відносинам статус сімейних та шлюбних, коли настає вагітність та народжується дитина. Функціоналісти надають важливе значення впливу добровільності шлюбу на його нестабільність, а також впливу зменшення кількості членів сучасної сім'ї на сімейну солідарність (Е. Дюркгейм) [50, с. 21].

В рамках емпіричного підходу сім'я це мала соціальна група зі своєю історією виникнення, функціонування і розпаду. Ф. Ле Пле, засновник емпіричного підходу, вважав, що «спонтанна стійкість сім'ї при зміні поколінь забезпечується схильністю людей до солідарності та згуртованості». В той же час, він відмічав, що сімейні відносини мають нестабільний характер [50, с. 22].

Сцієнтизм аналізує сімейні відносини у взаємозв'язку особистості і суспільства, що відображено у наукових роботах Ч. Кулі, Ж. Піаже, З. Фрейда та ін. Сцієнтистські теорії обґрунтовують закономірності та особливості міжособистісних відносин, категорії Я та Інший, сім'ю як малу соціальну групу.

Тепер розглянемо наявні наукові підходи до вивчення проблеми залежності форми конфлікту від особливостей особистості. Вчені вказують на те, що суб'єкти конфлікту мають дві іпостасі - як дві сторони однієї цілісної системи, або як незалежні і самостійні системи. Один із підходів акцентує увагу на внутрішньо особистісних та внутрішньо групових конфліктах. До останніх належать сімейні конфлікти. У рамках другого підходу вивчається група міжособистісних та міжгрупових конфліктів, конфлікти між окремою особистістю та групою, соціальним інститутом та суспільством у цілому.

Сімейний конфлікт класифікується як міжособистісний, ступінь відкритості та прояви якого залежить від характеру існуючої суперечності у сім'ї [26]. Дослідження сімейного конфлікту ускладнюється тим, що досі не визначено чіткої структури конфлікту. У той же час вчені вказують на такі структурні елементи подружніх конфліктів, як «члени сім'ї як суб'єкти конфлікту; конфліктна ситуація; конфліктна взаємодія як основний спосіб

вирішення конфліктної ситуації; умови виникнення, протікання і завершення сімейного конфлікту» [26].

Слід зазначити, що сімейні конфлікти традиційно вважалися деструктивним, дестабілізаційним явищем. Показниками негативного характеру сімейних конфліктів вважалися погіршення подружніх та сімейних відносин, психологічний дискомфорт у сім'ї, розлучення. Слід зазначити, що патологією вважався не сімейний конфлікт, а будь-який соціальний конфлікт. Це було ключовою думкою теорій Е. Дюркгейма (вважав конфлікт певною патологією існування соціальних систем) і Т. Парсонса (характеризував конфлікт як деструктивний і дисфункціональний), і навіть їх послідовників. У XX столітті науковий погляд на конфлікт змінився, вчені дійшли висновку, що конфлікт є невід'ємною частиною життя в соціумі та його взаємодії з іншими людьми. З цього моменту у центрі уваги дослідників опинилися позитивні функції конфлікту, методи управління ним, регулювання, ослаблення.

Основна роль у вивченні конфліктів належить психології, у межах якої вивчаються відносини між індивідом і суспільством, можливості досягнення згоди й гармонії у відносинах. Як ми вже зазначили вище, кожен науковий психологічний напрямок стурбований дослідженням феномена конфлікту, для чого створює власні теорії.

Окремо виділимо психодинамічні підходи, у яких конфлікт, як психологічний феномен, розуміється як «результат внутрішніх структур і тенденцій психіки внаслідок законів її власного існування. Особистість розглядають як «динамічну конфігурацію процесів, що перебувають у нескінченному конфлікті» [27].

Законодавцем традиції пояснення конфлікту у цьому контексті став З. Фрейд. Згідно з його концепцією, конфлікти становлять частину внутрішнього життя індивіда та впливають на розвиток особистості. Предметом дослідження психоаналізу є внутрішній чи «психічний конфлікт», як невід'ємна частина духовного життя людини. Як пише Н. Пілат, «Керуючись принципом задоволення, людина внаслідок зовнішніх обмежень -

моральних та соціальних норм – змушена часто відмовлятися від задоволення своїх бажань. Це зумовлює виникнення психічного конфлікту, який необхідно вирішити, інакше відбувається руйнування особистості» [27].

1.2. Аналіз ступеня розробленості проблеми психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту

За останні два десятиліття в Україні з'явилася низка досліджень, присвячених різним аспектам дослідження проблеми психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту. Розглянемо деякі з них.

Н. Ліщук вивчала причини насильницьких дій, що вчиняються щодо жінок. О. Шевчишена аналізувала психологічні чинники виникнення та профілактика конфліктів у молодій сім'ї. Л. Кондрацька досліджувала особливості перебігу емоційного вигорання у підлітків залежно від конфліктних ознак сімейних взаємин. О. Чанцева-Коваленко розглядала проблему гармонійних стосунків батьків як чинник особистісного розвитку дитини. А. Карасевич досліджувала формування готовності студентської молоді до створення сім'ї. Н. Шелест вивчала формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності. Л. Омельченко вивчала соціально-педагогічні умови подолання конфліктів у молодій сім'ї. Д. Карпова у своїх наукових працях досліджувала психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді. А. Руденко у своїй дисертаційній праці розглядала питання формування у майбутніх психологів готовності до запобігання та подолання сімейних конфліктів. Визначенню ризиків і проблем розвитку української сім'ї в умовах війни присвятила свої праці Л. Слюсар.

Так, Н. Ліщук в дисертації «Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання», яка є першою в Україні, що присвячена даній

проблемі, проаналізувала ступень її розробленості в науковій літературі. Уточнила поняття, категорії та ознаки насильства проти жінок. Корисним був аналіз зарубіжного досвіду захисту жінок від насильницьких дій. Автор визначила і обґрунтувала причини та умови насильницьких дій щодо жінок. Розглянула загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи профілактики насильницьких дій щодо жінок [20, с. 21-22].

О. Шевчишена в дисертації «Психологічні чинники виникнення та профілактика конфліктів у молодій сім'ї» з'ясувала психологічні чинники виникнення конфліктів у молодій сім'ї та обґрунтувала й розробила на цій основі систему роботи з попередження сімейних конфліктів. Вчена припустила, що конфлікти у молодій сім'ї провокуються такими психологічними чинниками, як психологічні очікування шлюбних партнерів, установки подружжя на сімейне життя, гендерно-рольові стереотипи шлюбних партнерів, прояв яких обумовлюється низьким рівнем особистісної зрілості до сімейного життя членів молодого подружжя. Автор дисертаційного дослідження пропонує способи профілактики сімейних конфліктів. Зниження конфліктності у молодих сім'ях, на її погляд, можливо «за умов усвідомлення дії означених чинників, оволодіння методами конструктивного розв'язання сімейних конфліктів та підвищення особистісної зрілості членів подружжя до сімейного життя активними психологічними методами навчання» [51, с. 2].

Л. Кондрацька в дисертації «Сімейні конфлікти як фактор емоційного вигорання у підлітків» вивчала залежність між сімейними конфліктами і стадіальними особливостями перебігу емоційного вигорання у підлітків. Автор поставила перед собою такі завдання, як проаналізувати ступень розробленості проблеми сімейних конфліктів та емоційного вигорання в науковій літературі. Провести експериментальне дослідження з метою виявлення чинників виникнення сімейних конфліктів та перевірки засобів формування конфліктної компетентності у підлітків. Виявити фактори, які впливають на розвиток емоційного вигорання у підлітків. Запропонувати

методи діагностики сімейних конфліктів та емоційного вигорання у підлітків [15, с. 5].

О. Чанцева-Коваленко в дисертації «Гармонійні стосунки батьків як чинник особистісного розвитку дитини» виявила особливості розвитку дитини в залежності від характеру стосунків батьків та визначила спосіб їх гармонізації. Автор вдало обґрунтувала, що формування у дитини базових особистісних утворень, які найбільш яскраво виявляються у підлітковому віці, є основними критеріями особистісного розвитку дітей цього періоду: Я-концепції, ціннісних орієнтацій, актуалізації сфери професійного самовизначення [50, с. 8]. Це вдалося завдяки тому, що автор виявила та проаналізувала фактори особистісного розвитку дитини, показала, як характер стосунків між батьками впливає на розвиток особистості дитини. Дослідниця створила структурно-динамічну модель особистісного розвитку дитини підліткового віку залежно від стосунків батьків. Описала механізм, як гармонійні або дисгармонійні стосунки батьків впливають на формування особистості дитини. Емпіричне дослідження автор присвятила розгляду характеру стосунків батьків у сім'ях підлітків. Було доказано вплив характеру стосунків між батьками на особистісний розвиток дитини підліткового віку. Практичне значення дисертаційної роботи О. Чанцевої-Коваленко полягає в тому, що для допомоги батькам в гармонізації їх стосунків з дитиною і сприянні її розвитку автор створила комплекс відповідних інформаційно-просвітницьких та психокорекційних засобів [50, с. 8-9].

Д. Карпова в дисертації «Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді» проаналізувала існуючі наукові дослідження та сформулювала свою концепцію щодо психологічної сутності і типології сімейних ролей. Дослідила зміст та функції уявлень студентської молоді про сімейні ролі як моделей поведінки шлюбних партнерів. Дисертантка розглянула соціально-психологічні чинники формування уявлень студентської молоді про сімейні ролі. У ході емпіричного дослідження Д. Карпова виявила моделі поведінки подружжя для реалізації

основних сімейних функцій. Також на основі дослідження формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя автор розробила психологічний інструментарій [13, с. 21].

А. Карасевич в дисертації «Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї» розробила структурно-функціональну модель формування готовності студентської молоді до створення сім'ї, визначила педагогічні умови мотивації студентської молоді до сімейного життя, підготувала науково-методичне забезпечення засвоєння студентами ВНЗ навчально-виховної програми «Формування готовності студентів до створення сім'ї», здійснила «цілісне дослідження проблеми формування готовності студентської молоді до створення сім'ї в педагогічній теорії та сучасній практиці університетів; уточнила сутність поняття «готовність до створення сім'ї» стосовно студентської молоді, під яким автор розуміє морально-психологічну, соціальну й статеву-рольову зрілість особистості студента, досягнення ним соціальних стандартів поведінки, які забезпечують успішне створення та функціонування повноцінної сім'ї» та ін. [11, с. 7-8].

Н. Шелест в дисертації «Формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності» обґрунтовала педагогічні умови формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності, уточнила сутність понять: «ціннісне ставлення до створення сім'ї», яке, на погляд автора, «визначається мотивацією до сімейного способу життя та відповідального батьківства як усвідомленої потреби, прийняттям пріоритету подружнього життя та виявляється у спрямованості особистості на створення сім'ї на основі моральних цінностей»; «сформованість ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів», «яка є результатом цілісного організованого впливу освітнього середовища аграрного коледжу на особистість студента та характеризується усвідомленими мотивами до створення сім'ї; глибокими знаннями про її функції у суспільстві; набутими навичками вдосконалення себе як майбутнього сім'янина; спрямованістю на

збереження сімейних традицій українського народу; готовністю до відповідального материнства та батьківства» [52, с. 21-22].

Л. Омельченко в дисертації «Соціально-педагогічні умови подолання конфліктів у молодій сім'ї» розглянула сутність поняття молодій сім'ї в соціально-педагогічному аспекті, а саме проаналізувала динаміку психолого-педагогічних процесів у молодій сім'ї; запропонувала новий підхід до виявлення ефективних засобів діагностики, методів вирішення конфліктів у молодій сім'ї. Виявила феноменологічні ознаки, причини, функції та динаміку подружніх конфліктів. Пояснила структуру готовності членів молодих сімей до подолання конфліктів. В результаті емпіричного дослідження виявила соціально-педагогічні умови, що можуть допомогли вирішити конфлікти у молодій сім'ї. Практичне значення мають розроблені автором дисертації методичні рекомендації щодо соціально-педагогічного консультування молодих шлюбних пар [25, с. 3-4].

А. Руденок присвятила свою дисертаційну працю питанням формування у майбутніх психологів готовності до запобігання та подолання сімейних конфліктів. Автору вдалося провести психологічний аналіз сімейних конфліктів, з'ясувати сутність понять «запобігання сімейним конфліктам під час сімейних криз», «подолання сімейних конфліктів під час сімейних криз», «готовність майбутніх психологів до запобігання та подолання сімейних конфліктів під час сімейних криз». Досліджені чинники, що впливають на формування готовності майбутніх психологів до запобігання та подолання сімейних конфліктів, її компоненти і показники. Теоретичні положення дисертації були емпірично підтверджені, на основі цього було розроблено програму формування готовності майбутніх психологів до запобігання та подолання сімейних конфліктів. Цінність даної наукової роботи також у тому, на наш погляд, що автором запропоновано методологія формування готовності майбутніх психологів до запобігання та подолання сімейних конфліктів. А. Руденок систематизувала класифікацію сімейних конфліктів, дослідила форми та методи формування готовності майбутніх психологів до

запобігання та подолання сімейних конфліктів; виявила чинники впливу на формування готовності майбутніх психологів до запобігання та подолання сімейних конфліктів [37, с. 8-9].

1.3. Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Відповідно до Сімейного кодексу України, «сім'я – це об'єднання осіб, пов'язаних між собою спільністю життя та взаємними правами і обов'язками, що виникає з підстав, передбачених у законі» [38, с. 21].

За визначенням Д. Джексона, «сім'я як система є єдиним цілим психологічним і біологічним організмом, в якому існують диференційовані, але взаємопов'язані підсистеми: подружжя, батьківська, підсистема сиблингів» [10, с. 19].

М. Байрачна вважає, що «сім'я – це соціально-правовий інститут, побудований на правовідносинах подружжя, а також осіб, які проживають разом, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права, обов'язки й інтереси» [3, с. 58].

Щоб глибше осмислити ці визначення сім'ї, познайомимося з деякими з наявних класифікацій типів сімей. За деякими даними таких класифікацій існує близько 30. Сім'ї класифікують за рівнем матеріальної забезпеченості (бідні, малозабезпечені, забезпечені, багаті); за професійною приналежністю, освітнім рівнем (сім'ї робітників, службовців, акторів, вчителів та ін.); за віком подружжя (сім'ї неповнолітніх, студентські, молоді, сім'ї з дітьми певного віку, пенсіонерів); за ставленням до релігії (баптистів, мусульман, християн та ін.); за складом (структурою) сім'ї; за кількістю дітей в сім'ї та ін. [43, с. 27-28].

І. Грибеннікова запропонувала класифікувати типи сімей за такими критеріями, як: 1) кількість дітей: однодітна сім'я; малодітна, багатодітна; 2) стан здоров'я: здорова, невротична, психологічно здорова [10, с. 21]. Ще одна класифікація типів сімей, на яку ми звернули увагу, запропонована

О. Кляпець. Критерієм тут виступають способи реагування сім'ї на стресові, конфліктні ситуації та нормативні кризи, спричинені порушенням функціональності сім'ї: благополучні сім'ї (функціональні) та неблагополучні сім'ї (дисфункціональні). Згідно з ще однією класифікацією неблагополучні сім'ї можуть бути конфліктними, кризовими, проблемними, нестабільними, дезорганізованими [10, с. 21].

Сімейний конфлікт є одним з різновидів міжособистісних конфліктів, який в науковій психологічній літературі розглядається «як окремий вид взаємодії між людьми в процесі їх життєдіяльності» [51, с. 5]. «Психологічною наукою міжособистісні взаємини визначаються як особистісно значуще образне емоційне й інтелектуальне відображення людьми одне одного; як система настановлень, орієнтацій та очікувань членів групи стосовно одне одного, обумовлених змістом і організацією спільної діяльності і цінностями, на яких засноване спілкування людей» [50, с. 28].

На думку Т. Дуткевич, сімейні конфлікти доцільно аналізувати за такими ознаками: «суб'єкти конфлікту (подружні конфлікти, конфлікти між батьками і дітьми, конфлікти родичів), джерело конфлікту (ціннісні конфлікти, позиційні конфлікти, сексуальні конфлікти, емоційні конфлікти, господарсько-економічні конфлікти), поведінка конфліктних сторін (відкриті конфлікти, приховані конфлікти)» [37, с. 14].

Спираючись на думку професора психології А. Грися, зазначимо, що з метою нашого дослідження необхідно з'ясувати суть поняття «психологічні механізми». Як вважає вчений, «Розв'язання проблеми функціонування психологічних механізмів тих чи інших явищ є актуальним в наш час, зважаючи на такі основні моменти. По-перше, – це запити суспільної практики у контексті надання психологічної допомоги різним категоріям клієнтів. Оскільки без розуміння механізму функціонування явища фахівцю непросто буде віднайти належні інструменти психологічного впливу на них. По-друге, – це запити психологічної науки, яка активно рухається у напрямку пізнання уже відомих, та відкриття нових психологічних явищ, які мають свої

закономірності утворення, протікання та розвитку в умовах суспільних змін» [7].

Провівши теоретичний аналіз поняття «механізм», К. Резворович систематизувала його за трьома категоріями: 1) система засобів; 2) система способів; 3) система засобів та способів, що дозволило сформулювати визначення психологічних механізмів - «це система способів, що наявна у психіці людини та відповідає за виникнення та функціонування особистісних властивостей, які, зі свого боку, підвищують або знижують рівень організації життя особистості» [21, с. 128-129]. По мненню У. Коч і К. Кратслей, «психологічні механізми є процесом та системою дій, до яких часто звертаються під час визначення причинно-наслідкових зв'язків у психологічних науках» [21, с. 128-129].

І. Ушакова вважає, що «Сімейний конфлікт - це усвідомлене зіткнення членів сім'ї або сімейних угруповань, їх взаємно протилежних, несумісних потреб, інтересів, цілей, типів поведінки, відносин, установок, істотно значущих для особистості і груп (групи)» [43, с. 56].

На погляд С. Ємельянова, сімейні конфлікти це «протистовп між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів» [4].

Автори підручника «Психологія сім'ї та шлюбу» вважають, що «Конфлікт - це важливий аспект в сім'ї або шлюбі, людських відносинах, що представляє собою боротьбу або незгоду з приводу двох або більше протилежних потреб, цілей або цінностей, або суперечливих одна одній. Важливо розглядати конфлікт як нормальну частину відносин» [33, с. 193].

Багато дослідників поділяють думку про те, що сімейними конфліктами слід вважати «конфлікти, що виникають між членами однієї сім'ї як з приводу питань життєдіяльності сім'ї, так і з приводу задоволення різноманітних потреб її членів, відповідності рольової поведінки очікуванням» [4].

Досліджуючи психологічні чинники виникнення конфліктів у молодій сім'ї, Н. Шевчишина дійшла висновку, що головним з них є психологічні

очікування шлюбних партнерів та сформулювала визначення цього феномену. Дослідниця вважає, що слід розглядати «Психологічні очікування шлюбних партнерів» як систему уявлень про сімейне життя, під впливом якої в партнерів виробляються сімейні цінності та формуються потреби, повне або часткове незадоволення яких зі сторони чоловіка (дружини) призводить до незадоволення собою, партнером та відносинами в цілому, а відтак до нереалізованих очікувань, рівень усвідомленості яких може зумовлюватися гендерними особливостями членів подружжя та впливом зовнішніх факторів» [51, с. 7].

Висновки до першого розділу

Показано, що принцип системності в психології розглядає предмети дослідження як ціле, наділені властивостями, які можна виявити, розглядаючи складові цього цілого не окремо, а тільки в сукупності на основі цілісності та синтезу. Якщо соціальна система, зокрема, сімейна система має проблеми, їх вплив відчувають на собі всі члени сім'ї.

На основні аналізу ступеня розробленості проблеми зроблено висновок про те, що якщо раніше сімейні конфлікти традиційно вважалися деструктивним, дестабілізаційним явищем, а показниками негативного характеру сімейних конфліктів вважалися погіршення подружніх та сімейних відносин, психологічний дискомфорт у сім'ї, розлучення, то у XX столітті науковий погляд на конфлікт змінився, вчені дійшли висновку, що конфлікт є невід'ємною частиною життя в соціумі та його взаємодії з іншими людьми. З цього моменту у центрі уваги дослідників опинилися позитивні функції конфлікту, методи управління ним, регулювання, ослаблення.

У результаті розгляду понятійно-категоріального апарату визначено, що сімейний конфлікт класифікується як міжособистісний, ступінь відкритості та прояви якого залежить від характеру існуючої суперечності у сім'ї. Хоча досі не визначено чіткої структури конфлікту, вчені вказують на такі структурні елементи подружніх конфліктів, як «члени сім'ї як суб'єкти конфлікту; конфліктна ситуація; конфліктна взаємодія як основний спосіб вирішення конфліктної ситуації; умови виникнення, протікання і завершення сімейного конфлікту». Сімейний конфлікт є соціально-психологічним феноменом, тому необхідно проаналізувати його соціальні та психологічні причини. Про це у наступному розділі.

РОЗДІЛ 2.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

Задачами даного підрозділу є розгляд сім'ї як соціально-психологічного феномену, соціально-психологічних чинників конфліктності у сім'ї та питання подолання и профілактики сімейного конфлікту.

2.1. Сім'я як соціально-психологічний феномен

М. Сова, С. Деніжна дали наступне визначення сім'ї як соціально-психологічного феномену: «Сім'я як соціально-психологічний феномен є малою соціальною групою людей, що заснована на шлюбі та кровній спорідненості і функціонує на основі спільного побуту, матеріальної і моральної взаємодопомоги» [41, с. 7].

Соціальна сутність сім'ї, на думку дослідників, проявляється у тому, що сім'я підтримує біологічну та культурну безперервність суспільства. Першу - «шляхом задоволення батьківських прагнень та забезпечуючи біологічне існування членів сім'ї, задовольняючи потреби в їжі, одязі, теплі, цілісності організму тощо», вторую «за допомогою передачі новим поколінням культурної спадщини, зокрема сімейних традицій, зазвичай прийнятих у сім'ї норм і манер поведінки, поглядів, які передаються з покоління в покоління; здійснює соціалізацію дітей та підлітків» [3, с. 8]. Також соціальна сутність сім'ї в тому, що соціальний статус батьків, який на наш погляд включає матеріальний, освітній і культурний рівень, впливає на соціальну позицію дитини, її можливості отримати перспективу соціального успіху в майбутньому. Крім цього, сім'я є для своїх членів джерелом задоволення емоційних потреб, безпеки та захисту. Саме сім'я виконує функцію первинного соціального контролю своїх членів, особливо молодих [3, с. 8]. .

На основі визначення сім'ї як соціально-психологічного феномену, вказаного вище, дослідники виявили такі психологічні особливості сім'ї як малої соціальної групи, як:

- загальновизнані ціннісні орієнтації щодо створення сім'ї, сімейних відносин, функцій членів сім'ї, прав та обов'язків як одного із соціальних інститутів, у тому числі одруження, та його припинення;
- соціально-гетерегенна, тобто різнорідна сім'я, члени якої мають різні ролі, потреби, цінності, настанови;
- регламентація правил входу та виходу із сім'ї, її закритість, конфіденційність відносин між членами сім'ї;
- виконання членами сім'ї багатьох сімейних ролей, що з багатоаспектністю її життєдіяльності;
- залежність життєдіяльності сім'ї не тільки від певних етапів її розвитку, а й від досвіду сімейного життя старших поколінь сім'ї;
- роль емоційності у сімейних відносинах, яка надає навіть об'єктивно незначним бік життя сім'ї великого суб'єктивного значення. Внаслідок цього такі сімейно зумовлені переживання, викликані успіхом чи невдачею, впливають на людину, її світосприйняття, психічне та соматичне здоров'я;
- фрустраційна напруженість, спричинена гострим станом переживання через розрив між очікуваннями людини та реальною сімейною ситуацією. Дослідники вказують на те, що рівень переживання через незадоволену потребу великою мірою залежить від того, наскільки особистість усвідомлює свій стан. Незадоволення ситуацією в сім'ї є причиною сімейних конфліктів, внаслідок яких взаємна агресія може призвести до проявів девіантної поведінки, депресії та інших видів психічного розладу;
- підвищена тривожність на основі переживань за членів сім'ї, їх здоров'я, поведінка, відносини з оточуючими та ін;
- рефлексія, результатом якої є почуття провини за якісь сімейні проблеми, схильність помилково оцінювати поведінку членів сім'ї як обвинувальну на свою адресу;

- внутрішній конфлікт, що виникає через невдачі у вирішенні сімейних проблем, особливо тоді, коли на людину покладаються надія та відповідальність з боку інших членів сім'ї [41, с. 7-8].

Також для з'ясування психологічних причин сімейного конфлікту з урахуванням її психологічних особливостей необхідно уточнити функції, що виконує сучасна сім'я задоволення своїх потреб. Як вважає М. Байрачна, «Функцій сім'ї стільки, скільки видів потреб вона задовольняє. Виконання сім'єю її функцій має значення не тільки для її членів, а й для суспільства загалом. Якщо людина задоволена у своїх потребах, зокрема і сімейних, то вона активно працює, робить гарні вчинки, тобто є «корисною» частиною системи проєктування держави. Отже, функції сім'ї – це права, обов'язки та завдання кожного її члена стосовно один одного і суспільства загалом» [3, с. 58]. Про сім'ю як про багатофункціональний інститут, який виконує комплекс соціально необхідних функцій, пише і Л. Слюсар. Вона виділяє найважливіші середні з них: «репродуктивна (дітонародження), соціалізація (виховання) дітей та матеріальне утримання дітей. Саме у сім'ї діти не тільки з'являються на світ, тут закладаються основи моделі поведінки і системи цінностей особистості й формуються основи національної самосвідомості нових поколінь» [40, с. 6].

Основні функції сім'ї такі:

- репродуктивна функція, суть якої у відтворенні нових членів суспільства. Сім'я відтворює нових членів сім'ї, чим продовжує свій рід, а також задовольняє потребу батьківства та материнства;
- виховна функція, яка передбачає, що сім'я як відтворить нового члена сім'ї, а й виховає його. Як правило, діти у процесі виховання сприймають норми та цінності своєї сім'ї. Сім'я є основним агентом соціалізації, у процесі якої батьки та діти впливають один на одного;
- господарсько-економічна функція, завдяки якій забезпечуються матеріальні та господарсько-побутові потреби сім'ї. Ця функція обмежена матеріальними доходами сім'ї, їх співвідношенням з потребами як суспільства,

так і самої сім'ї. Господарсько-економічна функція поєднує сім'ю, що має загальний бюджет та спільне господарство, внаслідок чого зв'язки між членами сім'ї зміцнюються;

- комунікативна чи психологічна функція, яка дозволяє членам сім'ї задовольнити потребу у спілкуванні. Вміння спілкуватися один з одним та з іншими людьми прищеплюється під час виховання. На відміну від вимушеного спілкування з іншими випадковими людьми в транспорті, на вулиці, яке не приносить задоволення, спілкування з членами сім'ї духовно збагачує;

- регулятивна функція - відносини між членами сім'ї регулюються з урахуванням моральної регламентації їх поведінки. Задовольняються моральні потреби у праці, спілкуванні, освоєнні моральних та культурних цінностей;

- функція взаємодопомоги чи захисна. У деяких джерелах ця функція називається психотерапевтичною. Члени сім'ї допомагають одна одній та захищають одна одну фізично, економічно, психологічно. Саме цю функцію відображено у відомому вислові «Мій дім – моя фортеця»;

- функція соціального контролю - члени сім'ї беруть він відповідальність за свою поведінку у суспільстві.

Перешкода виконанню основних функцій сім'ї веде до виникнення сімейних конфліктів. Перешкоди можуть бути зумовлені індивідуальними психологічними характеристиками членів сім'ї, особливостями їхньої взаємодії, умовами життєдіяльності сім'ї та ін. Так, наприклад, порушення виховної функції сім'ї є причиною сімейних конфліктів з питань виховання.

Основними функціями соціологи У. Гуд, Ян Щепанський та інші, вважають дві, які визначають зміст сім'ї як соціального інституту. 1) Сім'я це єдина група, яка поповнюється за рахунок народження нових членів сім'ї (крім усиновлення/удочеріння). 2) Старше покоління передає молодшому поколінню, з його народження, громадську культуру. М Байрачна відмічає, що «Єдність сім'ї забезпечується як ззовні, так і зсередини. Зовнішніми силами

впливу на сім'ю виступають традиції, норми моралі, права, релігії, трансляторами яких можуть бути як соціальні інститути, так і найближче соціальне оточення. Внутрісімейна згуртованість забезпечується почуттями членів сім'ї один до одного й особливостями їхніх характерів, особистісними особливостями, які формують емоційно психологічну сімейну атмосферу» [3, с. 58].

2.2. Соціально-психологічні чинники конфліктності у сім'ї

Сімейні конфлікти є предметом дослідження багатьох наук: соціології, демографії, медицини, педагогіки та ін. Особлива увага вивченню сім'ї приділяється в психологічних науках: у загальній психології, соціальній психології, психології особистості та ін. Також обговорюються методи діагностики, ослаблення та профілактики сімейних конфліктів.

Психологи досліджують проблемні сім'ї, сімейні конфлікти, фактори та ознаки гармонійних сімейних відносин, причини та динаміку сімейних криз, психологію самотніх людей, девіантну поведінку членів сім'ї та ін. Зокрема, їх цікавлять психологічні характеристики, характер взаємовідносин та взаємодії членів сім'ї та ін. Дослідники вивчають причини сімейних конфліктів на двох рівнях: макро- (соціальний вплив на функції сім'ї та мікро- (внутрішньосімейний) рівнях [33, с. 123].

С. Бужинська, О. Губанова обґрунтували, що основну роль у виникненні сімейних конфліктів грають психологічні та соціальні фактори. Психологічні фактори це «неготовність до шлюбу; протилежні особливості в темпераменті; боротьба за лідерство у сім'ї; психосексуальна несумісність подружжя». Соціальні - «матеріальні проблеми; житлові складності; соціальне оточення; девіантна поведінка одного із членів сім'ї» [4].

Такої ж позиції дотримується В. Рибалка, який пише, що «Розбіжності в системах ціннісних орієнтацій подружжя можуть служити ґрунтом для

багатьох сімейних конфліктів, зокрема таких, як конфлікт сімейних ролей, боротьба за лідерство в сім'ї, конфлікт як засіб зняття напруження, конфлікт як захист власного «Я». В основі кожного з них лежить суперечність між сформованими до шлюбу ціннісними уявленнями кожного з подружжя про рольові функції чоловіка і дружини в сім'ї та способи їх реалізації. Конфлікт може виникнути і в результаті зіткнення звичних для кожного з подружжя шляхів і способів задоволення соціокультурних, інтелектуальних, естетичних та інших потреб, прагнення відстояти свою індивідуальність, намагання узгодити уявлення про себе з думкою партнера» [35, с. 286].

Н. Шелест вказує на установки сучасної молоді щодо вступу у шлюбні стосунки. Зокрема, на те, що «Сучасна молодь не поспішає вступати в законні шлюбні стосунки». Причинами цього є низка негативних факторів, серед яких сімейні конфлікти, які молоді люди бачили у стосунках своїх батьків [52, с. 16].

На думку С. Ємельянова, сімейні конфлікти мають «свій особливий предмет, специфіка якого обумовлена унікальністю сімейних відносин», також вони мають різну природу виникнення. Їх особливості відображені в динаміці та формах протікання сімейних конфліктів. Ці конфлікти мають важкі соціальні наслідки (розлучення, психологічні травми у дітей тощо) [2].

Сучасні підходи до вивчення причин сімейних конфліктів підкреслюють значення впливу рівня конфліктності у сім'ях. Так, у молодих сім'ях дослідниками зафіксовано високий рівень конфліктності, який вони пояснюють проблемами адаптації до спільного життя, ведення спільного господарства та інших функцій, перерозподілом традиційних чоловічих та жіночих ролей, що пов'язано із змінами, що відбуваються в суспільстві» [28, с. 233].

Вчені бачать причини сімейних конфліктів у взаємодії кількох складових: «фізіологічна сумісність (в т.ч. психосексуальна), соціоекономічна ситуація, індивідуальні особливості партнерів (особливості Я-концепції, особистісного росту, структури потребово-мотиваційної сфери), структура

міжособової взаємодії (розузгодженість рольових позицій, деструктивність дитячо-батьківської взаємодії, сімейні кризи)» [28, с. 233].

Цю думку підтримує В. Ратніков, який зазначає, що конфлікт є результатом не однієї, а кількох причин, які актуалізуються одночасно. Він виділяє такі соціальні та психологічні причини сімейних конфліктів, як «претензії на лідерство; розподіл домашніх обов'язків; претензії на управління бюджетом; авторитарний, жорсткий тип взаємовідносин, які склалися в сім'ї; наявність складних матеріальних проблем, які практично не можливо розв'язати; авторитарне втручання родичів у подружні стосунки; наявність протилежних інтересів, прагнень, обмеженість можливостей для задоволення потреб одного із членів сім'ї; психосексуальна несумісність подружжя; незадоволення потреби в значущості свого «Я»; неповага до почуття гідності з боку партнера; незадоволення потреби в позитивних емоціях: відсутність ласки, турботи, уваги і розуміння; пристрасть одного з подружжя до надмірного задоволення своїх потреб (алкоголь, наркотики, і т. ін.); незадоволення потреби у взаємодопомозі і взаєморозумінні з питань ведення домашнього господарства, виховання дітей; розбіжності в потребах щодо проведення дозвілля, захопленнях» [8, с. 60].

Н. Портницька, І. Долінчук дослідили точки «ризик» взаємостосунків у незареєстрованих шлюбах, дійшли висновку про розузгодженість образу Я та образу партнера як системоутворюючих у побудові подружніх, а згодом і сімейних стосунків [28, с. 233].

Т. Кругла вивчала проблеми сімейного конфлікту та визначила основні причини, які провокують його початок. Це: бажання розлучитися та отримати свободу для відносин з новим партнером; егоїзм; ревності; проблеми в комунікації з партнером; відсутність можливості розпоряджатися собою, підвищений контроль з боку партнера; емоційна обмеженість партнера; погані побутові умови; зрада; неповага один до одного; різні підходи до сімейного життя; різні темпераменти; відсутність підтримки та допомоги з боку партнера; матеріальне неблагополуччя; різні духовні потреби [17, с. 72].

А. Кочетов виявив сім основних, на його думку, причин сімейних конфліктів:

- порушення етики подружніх стосунків (зрада, ревнощі). На наш погляд, це одна із найсерйозніших причин сімейних конфліктів. Не кожен чоловік може легко пережити і пробачити зраду партнера. А якщо все ж таки прощає, то відчуває постійну глибоку недовіру та підозру до партнера. Також затьмарює подружнє життя ревнощі, які сприймаються як недовіра;
- біологічна несумісність, яка може стати неприємним «сюрпризом» для подружжя, виявляючись у сексуальній дисгармонії та розбіжності біоритмів;
- невміння комунікувати з оточуючими людьми, зокрема з родичами партнера, що створює конфліктні ситуації;
- невідповідність потреб та інтересів, які мають особливість – змінюватися з часом;
- відмінності у підходах до виховання дитини;
- незадоволення наявністю особистісних недоліків або негативних якостей партнера;
- напруга у відносинах батьків та дітей, викликана відзнакою у цінностях, потребах та інтересах різних поколінь [17, с. 72].

На думку В. К. Мягера та Т. М. Мішиної, причиною сімейного конфлікту є те, що «обидва учасники прагнуть оволодіти одним і тим самим об'єктом, зайняти одне і те ж місце чи виняткове положення, грати несумісні ролі, досягнути різноспрямованих цілей» [17, с. 72].

Дослідниця О. Шевчишина назвала такі причини конфліктів у молодій сім'ї: «1) Наявність суперечностей уявлень членів подружжя відносно реалізації власних потреб, потреб партнера і розходження їх уявлень з очікуваннями по відношенню до партнера; 2) Невідповідність між установкою шлюбного партнера і його реальною поведінкою, викликана неврахуванням індивідуальних особливостей протилежної статі, її нахилів, можливостей; 3) Висока стереотипність (виконання жінками суто жіночих ролей, а чоловіками - суто чоловічих), яка не дає змоги у стабільні періоди життя сім'ї переходити

на рівноправну форму статево-рольової диференціації. На виникнення конфліктів впливає наявність стереотипів щодо розподілу ролей в сім'ї як в одного, так і в обох членів подружжя; 4) Рівень особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя, яка проявляється перш за все у ціннісних орієнтаціях членів сім'ї, емпатійності, вміннях встановлювати близькі стосунки з іншими людьми, відповідальності за сім'ю, емоційній стійкості до життєвих ситуацій» [51, с. 15-16].

Подружні пари, які брали участь у дослідженнях сімейних конфліктів, висловлювали думку, що основною причиною сімейних конфліктів є те, що кожен із партнерів хоче домінувати у відносинах. Так, «Основою дисгармонії в родині, - на думку Т. М. Мішиної, - є незрілість відносин, взаємозалежність, відносини з невротичними компонентами, які стосуються прагнення партнерів захопити верховенство в сім'ї, пов'язане із суперником, тощо» [45, с. 246].

Проте, є думка, що причина конфліктів є набагато глибшою - в охолодженні почуттів між партнерами. А це набагато серйозніше, небезпечніше для сім'ї, ніж боротьба за чільну роль. У ході досліджень з'ясовувалося, що партнери не завжди вникають у внутрішній світ один одного, самовпевнено вважаючи, що знають один про одного все. Під час виникнення протиріч ослаблення почуттів змушує партнерів подивитися на подружні стосунки по-новому. Результатом можуть стати зрада і навіть розлучення [45, с. 123].

Як вважають деякі вчені, сімейні конфлікти завжди пов'язані з фактором насильства, тому «варто відокремлювати не тільки сімейні конфлікти, але й пов'язані з ними дії. Критерієм відмежування останніх від інших злочинів є доволі специфічна сімейна мотивація, елемент якої складають характерні для сім'ї форми насильства» [20, с. 129]. Н. Ліщук відмічає, що «Ситуацію сімейного конфлікту часто називають ситуацією, що «давить». Дослідниця вказує на те, що сімейний конфлікт, який виник раптово, є нетиповим для подружніх стосунків. Аналіз результатів дослідження кримінальних проваджень, проведений Н. Ліщук, показав, що «в 34 % випадків взаємини

між злочинцем і потерпілою впродовж усього часу спільного проживання супроводжувалися частими конфліктами і сварками, в 56 % - супроводжувались бійками. Згідно з даними того ж дослідження, майже в усіх випадках передували неприязні взаємини, що виникали з різних підстав. У 50% випадків взаємини між злочинцем і потерпілою на момент скоєння злочину були неприязними, а в 24% випадків - характеризувалися ненавистю. Однак у всіх цих випадках пусковим механізмом виявилася взаємодія вже сформованих деформацій особистості з ситуативними факторами».

У зв'язку з агресією Росії проти України у вітчизняній конфліктології з'явився новий предмет дослідження - Війна як соціально-психологічний чинник конфліктності в українській сім'ї. Як слушно пише дослідниця Л. Слюсар, війна «змінює людину, її поведінку і оцінку багатьох сторін життя, у тому числі сімейного. Багатьом доведеться шукати нового консенсусу щодо сімейних проблем, що потребуватиме терпіння і витримки» [40, с. 12]. Таким чином, «Післявоєнний період, коли мобілізовані чоловіки повернуться додому, може стати складним випробуванням для багатьох подружніх пар» [40, с. 12].

Вчена відмічає що, «Війна загострила проблеми української сім'ї і спровокувала нові проблеми і ризики. Наслідком повномасштабної війни є деформація шлюбно-сімейної структури населення (зростання кількості овдовілих, дітей-сиріт, самотніх людей похилого віку) та загострення низки наявних і раніше проблем: проблем бідності, соціального сирітства, нестабільності шлюбу, гендерного насильства» [40, с. 9].

Всі ці питання стануть предметом майбутніх досліджень вітчизняних психологів і соціологів.

Автори посібника «Психологія сім'ї та шлюбу» зібрали основні існуючі причини виникнення сімейного конфлікту (Табл. 2.2.1.).

Табл. 2.2.1.

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СІМЕЙНОГО КОНФЛІКТУ

(С.В. Ковальов (1988), Л.А. Петровська (1977), В.А. Сисенко (1989), Є.
Г. Ейдемільер., В. Юстицький (2000):

- неадекватна мотивація шлюбу, коли мотиви вступу в шлюб лежать поза сферою сімейно-шлюбного союзу;
- некомпетентність виконання ролі, в силу чого - недостатнього задоволення потреби членів сім'ї;
- порушення рольової структури сім'ї внаслідок неузгодженості рольових очікувань; уявлень її членів про сімейний уклад, сімейні цінності; відмінностей уявлень про подружні ролі, конфліктності ролі і рольового перевантаження;
- невирішеність проблеми сімейного лідерства в формі боротьби за нього подружжя, існування невизнаного лідерства та лідерства за межами нуклеарної сім'ї; реалізація авторитарно-директивного стилю керівництва в формі силового домінування; неефективність керівництва та управління сім'єю;
- неузгодженість і суперечливість уявлень про цінності, цілі та методи виховання дітей;
- дисгармонічність сексуальних відносин, в основі якої в значній кількості випадків лежать глибші причини, пов'язані з порушеннями і спотвореннями почуття любові;
- порушення і спотворення почуття любові; переживання її втрати; відсутність або дефіцит емоційної підтримки і взаєморозуміння;
- обмеження можливостей особистісного росту, включаючи проблеми професійного зростання та самореалізації кожного з членів сім'ї;
- низький ступінь підтвердження самоцінності Я в рамках сімейної системи, обмеження особистої гідності, недостатня повага партнерами один одного;
- ускладнення міжособистісної комунікації внаслідок низької комунікативної компетентності і порушень соціальної перцепції, неадекватності образу партнера і характеру відносин з ним;
- низький рівень матеріального благополуччя; обмежені житлові умови; неефективне планування та виконання бюджету; фінансові розбіжності, пов'язані з перебільшеними матеріальними потребами одного з членів сім'ї, з вирішенням питання про внесок кожного з подружжя в сімейний бюджет;
- низький рівень кооперації, взаємодопомоги і взаємопідтримки в вирішенні господарсько-побутових проблем сім'ї, поділі домашньої праці, догляді за дітьми і людьми похилого віку;

- неефективна система відносин нуклеарної сім'ї з розширеною сім'єю внаслідок надмірної розмитості або жорсткості кордонів; нездатність нуклеарної сім'ї до гнучкої реконструкції кордонів сімейної системи, особливо на перехідних стадіях її життєвого циклу;
- неефективна система взаємодії між батьківською та дитячою підсистемами, надмірна жорсткість їх кордонів;
- ревності, подружня зрада;
- девіантна поведінка одного з членів сім'ї (алкоголізм, агресія і насильство, використання психоактивних речовин, схильність до азартних ігор тощо);
- неузгодженість подружніх уявлень про оптимальний режим проведення дозвілля, відпочинку, характер відносин і спілкування з друзями.

Джерело: [33].

2.3. Способи подолання та профілактика сімейного конфлікту

Подолання та профілактика конфліктів є основною метою сучасної конфліктології, в рамках якої за останні роки з'явилося чимало цікавих досліджень. Водночас, на думку деяких дослідників, багато рекомендацій щодо профілактики конфліктів мають теоретичний характер, обмежуючись загальними положеннями щодо поведінки учасників конфліктів.

Слід зазначити, що всі ідеї про те, як допомогти подружжю подолати конфліктність у відносинах, виходять з того, що вони не мають відповідних соціальних знань про закономірності розвитку сімейних та подружніх відносин, причини можливих проблем та конфліктів, навичок та умінь для практичного вирішення проблем, що виникли. Вони відчують труднощі у спілкуванні, взаємодії з партнером, вирішенні важких питань та інших.

Отже, їх треба цьому навчити. Вчені пропонують різні ідеї, спрямовані на подолання сімейних конфліктів, наприклад модель «дисбалансу об'єктивних обставин» Д. Деліс, модель «сімейної ради» Т. Гордон та ін.

Однією з таких ідей в рамках психотерапії є подружня терапія, яку фахівці вважають ефективним способом лікування порушень подружніх відносин. Як пише Р. Федоренко, «Подружня терапія являє собою особливу форму психотерапії, орієнтовану на подружню пару і її проблеми. Вона покликана допомогти подружній парі подолати сімейні конфлікти і кризові ситуації, досягти гармонії у взаєминах, забезпечити взаємне задоволення потреб» [45, с. 242].

Подружня терапія є предметом дослідження багатьох наукових шкіл, тому сформувалося достатньо сучасних підходів до розуміння подружньої терапії. У межах динамічної психотерапії подружня терапія досліджує сімейну дисгармонію з погляду внутрішньої мотивації поведінки партнерів. Зокрема, вивчаються динаміка міжособистісних відносин та психічних процесів, а також їхній зв'язок. Фахівці з проблем подружньої терапії вважають за важливе аналізувати ситуації, пов'язані з нездійсненими очікуваннями особистості. Розглянемо деякі підходи до розуміння подружньої терапії докладніше.

Динамічний підхід оцінює сімейні конфлікти з урахуванням повторення минулих конфліктів, прикладів поведінки, що мали місце у попередніх відносинах. Martin (1974), Sager (1976) вивчали подружній конфлікт, індивідуальний неоформлений договір, що містить очікування, надії та обіцянки кожного з партнерів. На думку цих авторів, подружня терапія здатна допомогти партнерам укласти подружню угоду, на основі якої йде пошук компромісу [45, с. 242].

Підхід Disk, Willi пояснює ускладнення порушень подружніх відносин тим, що в цей час виявляються незадоволені в дитинстві потреби. Дослідники вважають, що «У цих випадках індивідуум часто вибирає собі такого партнера, який допоміг би йому повернутися до своїх не до кінця вирішених конфліктів. Таким чином, конфліктна ситуація являє собою повторення минулого конфлікту, а невротичний спосіб його вирішення, що використовується обома

партнерами, є неусвідомленою грою, яка виходить з актуалізованого минулого конфлікту, не дозволеного в дитинстві» [45, с. 244].

Крім того, на наш погляд є важливим, в якій сім'ї виховувалися кожен із подружжя? Так, на погляд Budy, Sipova у шлюбі партнери відтворюють модель подружніх стосунків своїх батьків. І це є вагомим фактором впливу на стосунки партнерів. Дослідники обґрунтовують, що «індивідуум навчається своєї подружньої ролі на основі ідентифікації себе з батьками тієї ж статі. Форми батьківських взаємин стають для індивідуума еталоном. Така запрограмована система стосунків може гармонійно реалізуватися тільки з партнером, що своєю внутрішньою програмою нагадує батька протилежної статі. Успадкування особистісних властивостей визначає і подібність подружніх взаємин. Sipova обґрунтовує гіпотезу про вплив батьківської моделі» [45, с. 244].

Томп також звертає увагу на обставини в батьківській родині, зокрема, на відносини між братами і сестрами. На його погляд, досвід таких відносин подружжя переносять на свого партнера в шлюбі. Якщо ці відносини між братами і сестрами були міцними і тривалими, тим більший вплив на свідомість індивіда його становища в батьківській родині. Таким чином, Томп вивів правило, яке отримало назву «теорія дублікатів». «Роль, яку грав кожен з партнерів у батьківській родині, може охарактеризуватися його становищем (сиблінгова позиція, стать) серед братів і сестер. Отже, з цієї точки зору подружні зв'язки можуть бути компліментарними і некомпліментарними» [45, с. 244].

Представники біхевіоризму, зокрема, Weiss, Hops, Patterson, Cottman, Thomas, Jakobson, Margolinova, Stuart, Liberman, Hahlveg, Schindler, Revenstorf, запропонували спрямувати терапію на зміну поведінки партнерів за допомогою методів обумовлювання і научіння. У результаті взаємна поведінка партнерів стане керованою, подружжя отримають необхідні знання та навички, які дозволять їм спілкуватися між собою і вирішувати проблеми більш ефективніше, відповідальність подружжя за зміну своєї поведінки буде

відображена в спеціальній угоді. Біхевіористи хочуть домогтися, щоб партнери були впевнені у міцності шлюбу, щоб поведінка кожного радувала іншого [45, с. 242]. Але, на наш погляд, всі ті прекрасні способи можуть принести результат тільки в тому випадку, якщо партнери люблять один одного і хочуть зберегти шлюб.

Представники гуманістично-психологічного підходу також зробили свій внесок в розробку способів добитися позитивних змін у подружніх відносинах. Вважається, що цей підхід відрізняється від динамічного підходу, який ґрунтується на впливу миттєвого досвіду, та від біхевіористського, відомого своєю маніпулятивністю.

Гуманістично-психологічний підхід вважає головним зміну уявлень партнерів про те, як можна побудувати відкриті, поважні, щирі, толерантні подружні стосунки, в яких кожен з них почуватиметься комфортно. Як стверджують представники цього підходу, насамперед потрібно спілкуватися прямо, щиро та відкрито. Адже саме спілкування є «невід'ємною частиною автентичного самовираження кожного з партнерів».

В основу гуманістичного підходу до подружньої терапії лягла теорія К. Роджерса, згідно з якою терапія повинна плавно підводити партнерів до вербалізації власних почуттів. Принцип такої терапії можна сформулювати так: на зміну директивності - емпатія, щирість та теплота.

Ще один представник гуманістично-психологічного підходу O'Neil став автором програми подружньої терапії, метою якої є створення відкритого шлюбу, в якому партнери зберігають свою індивідуальність, розвиваються, шанобливо ставляться один до одного, не намагаючись домінувати та маніпулювати.

Широко використовується у подружній терапії системний підхід. І це не дивно, оскільки з його допомогою стає можливим дослідити механізми взаємопов'язаної поведінки як подружжя, зокрема, так і всіх членів сім'ї, загалом. У центрі особливої уваги системного підходу є рівновага системи або її гомеостаз. Системний підхід цікавить, як партнери та інші члени сім'ї

впливають один на одного, як змінюється їхня поведінка під впливом один одного. (Як ми пам'ятаємо, саме на такі питання намагається відповісти соціальна психологія, яка вивчає установки та переконання, конформність та незалежність, любов та ненависть). Слід сказати, що питання впливу на поведінку людей є предметом дослідження біхевіористського, поведінкового підходу, який досліджує вплив системи санкцій (заохочення та покарання) на поведінку.

Обговорення наявних підходів до організації подружньої терапії продовжимо коротким розглядом раціонального та ціннісного підходів. Раціональний підхід суттєво відрізняється від гуманістично-психологічного підходу, у центрі уваги якого почуття партнерів. В рамках ціннісного підходу головним завданням є вирішення подружніх проблем шляхом орієнтації подружжя не на свої егоїстичні потреби та прагнення до власної вигоди, а на вищі цінності, такі як взаємодопомога, співпраця, альтруїзм.

У науковій психологічній літературі нерідко висловлюється думка, що поняття подружньої терапії та сімейної терапії є синонімами. Однак сімейна терапія існує і як самостійний напрямок, орієнтований на вирішення сімейних проблем. Понад те, проти подружньої терапії включає ширший «фронт робіт», куди входить робота з усіма членами сім'ї, чиї проблеми мають найрізноманітніший характер. У зв'язку з цим доречно звернутися до визначення В. К. Мягер, Т. М. Мішиної, які вважають, що сімейною психотерапією слід вважати «особливу форму психотерапії, спрямовану на зміну міжособистісних зв'язків; її ціль – усунення емоційних порушень у родині» [45, с. 246]. Так, наприклад, якщо один із членів сім'ї має нервово-психічні розлади, то завданням психотерапії стає корекція невротичних моделей спілкування та покращення якості сімейних відносин. Психотерапія може бути спрямована на профілактику сімейних конфліктів, на їх попередження та ослаблення. Адже сімейні конфлікти можуть спричинити невротичні стани.

Н. Ліщук обговорює варіанти профілактики сімейного конфлікту, в якому можливі насильницькі злочини щодо жінок. Вона пропонує надати співробітникам поліції відповідну спеціалізацію, яка дозволить професійно втручатися у сімейні конфлікти. На погляд вченої, з метою профілактики сімейних конфліктів слід створити спеціальні підрозділи. Також Н. Ліщук пропонує відкрити мережу кризових центрів, які будуть взаємодіяти з дільничними офіцерами та іншими співробітниками поліції. А соціальним працівникам надати повноваження на участь у слідчих діях, судових процесах у ролі громадських захисників [20, с. 46].

На думку Л. Слюсар, яка розглядає таке дуже важливе питання для українського суспільства, як сімейні відносини у післявоєнний період, з метою зниження ризика сімейних конфліктів необхідно зберегти і розширити наявну нині практику безкоштовних консультацій психологів, зокрема онлайн. Дослідниця вважає, що «Необхідно формувати у населення культури користування послугами сімейних психологів, психоаналітиків, формувати розуміння того, що своєчасне звернення до професійного сімейного психолога допоможе розв'язати проблеми у стосунках і зберегти шлюб» [40, с. 12].

Підтримуємо думку С. Бужинської та О. Губанової, що сімейні конфлікти доцільно вирішувати з використанням таких ефективних засобів психологічної допомоги, як консультування, індивідуальна психотерапія, соціально-психологічний тренінг та групи підтримки та терапія засобами медіації [4], які слід застосовувати залежно від особливостей конфліктної ситуації. Так, психологічне консультування рекомендується на вирішення конкретних ситуацій, що виникли у житті клієнта. Індивідуальна психотерапія, що аналізує життєвий досвід особистості, буде корисною на вирішення її глибинних проблем. Поведінкові навички людина може набути завдяки соціально-психологічному тренінгу. Група підтримки – це форма групової роботи із застосуванням психотерапевтичних технік, за допомогою якого фахівці домагаються покращення якості функціонування особистості. Терапія із застосуванням медіації – вирішення конфліктної ситуації за

допомогою посередника-медіатора, завдання якого створити умови для комунікації учасників конфлікту, результатом якої має стати укладання мирової угоди з урахуванням їх інтересів та потреб.

Висновки до другого розділу

Аргументовано, що сім'я як соціально-психологічний феномен є малою соціальною групою людей, що заснована на шлюбі та кровній спорідненості і функціонує на основі спільного побуту, матеріальної і моральної взаємодопомоги. Сім'я є головним агентом соціалізації особистості. Якщо всі функції сім'ї реалізуються, сім'я стійка, стабільна, гармонійна. Якщо хоч би одна з функцій порушується, сімейна система втрачає рівновагу, виникають сімейні конфлікти, які загрожують гармонійним відносинам між членами сім'ї.

Показано, що основну роль у виникненні сімейних конфліктів грають психологічні та соціальні причини. Причинами сімейного конфлікту є як об'єктивні обставини (побутові проблеми), так і суб'єктивні (індивідуальні характеристики учасників конфлікту, їх уявлення, цілі, потреби, цінності). Так, однією з головних причин сімейного конфлікту, на наш погляд, є розрив між очікуваннями від сімейного життя та реальністю. Беручи шлюб, партнери очікують психологічний комфорт і те, що їхні потреби будуть задоволені. Якщо цього не відбувається, створюється підґрунтя для сімейних конфліктів. Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що рівень усвідомлення таких очікувань залежить від гендерних особливостей та впливу зовнішніх факторів як прямого, так і опосередковано.

Одним із найбільш дієвих способів подолання та профілактики сімейних конфліктів є подружня терапія, у розвиток якої зробили внесок представники практично всіх наукових психологічних напрямів. Всі вони згодні з тим, що сімейні конфлікти виникають через соціальну некомпетентність партнерів у шлюбі, через яку ними керують нереалістичні уявлення про життя та шлюб, так звані, «сімейні міфи». Тому подружня терапія має навчити подружжя раціонально, відповідально та тверезо оцінювати свої відносини, підходи до вирішення проблем з погляду закономірностей розвитку сімейних та подружніх відносин.

Таким чином, подружня, як і сімейна терапія, вирішення сімейних конфліктів бачить у системі «обговорення ситуацій – розуміння їх причин». Спробуємо теоретичні положення нашої роботи перевірити емпіричним способом. Про це у наступному розділі.

РОЗДІЛ 3.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ТА СПОСОБІВ ПОДОЛАННЯ СІМЕЙНОГО КОНФЛІКТУ

У цьому розділі обґрунтовуються обрані методики дослідження, описується емпіричне дослідження та інтерпретуються его результати.

3.1. Обґрунтування обраних методик дослідження

Методика «Характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях» (Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубовська) створена для дослідження особливостей спілкування між подружжям з урахуванням технологій сімейного психологічного консультування. У ході створення методики автори працювали над вирішенням проблеми виявлення специфічних характеристик, форм сімейного спілкування, на основі яких можна було б сформувати основні шкали опитувальника.

Методика містить шкалу можливих реакцій на конкретну ситуацію, яка заснована на двох принципах: активність або пасивність реакції і згода або незгода з партнером (стороною в конфлікті). На лівому полюсі шкали – активна вираз незгоди, незгодне нейтральне ставлення, пасивне вираження згоди, правому полюсі - активне вираження згоди.

Шкала містить значення у балах від -2 до +2. Варіанти відповідей такі:

- 2 Категорично не згодна (не згоден) про те, що він (вона) робить і говорить у цій ситуації; активно висловлюю незгоду та наполягаю на своєму.
- 1 Не згодна (не згоден) з тим, що він (вона) робить і говорить у даній ситуації, демонструю своє невдоволення, але уникаю обговорення.

0 Нічого не вживаю, не висловлюю своє ставлення, чекаю подальшого розвитку події.

+1 Загалом згоден(а) з тим, що говорить він(вона), але не вважаю необхідним висловлювати своє ставлення.

+2 Повністю згоден(а) з тим, що він(вона) робить і говорить у даній ситуації, активно підтримую його (її) та схвалюю.

Перед початком експерименту респонденти отримують інструкцію:

«У відносинах між подружжям досить часто бувають непорозуміння, зіткнення інтересів, протиріччя. Вам пропонуються досить типові ситуації, такі ж чи майже такі ж виникають у кожній парі. Бували вони, мабуть, і у вас. Будь ласка, виберіть той варіант із запропонованих відповідей, який найбільшою мірою близький до того, як Ви поведетеся в подібних ситуаціях. Не варто занадто довго замислюватися над вибором відповіді. та, тому що в даному випадку не може бути відповідей "правильних" і "неправильних". Всі відповіді будуть збережені в таємниці».

Методика дозволила визначити вісім сфер, які є для подружжя найбільш конфліктними:

1. Проблеми відносин із родичами та друзями.
2. Питання, пов'язані з вихованням дітей.
3. Прояв прагнення автономії.
4. Порушення рольових очікувань.
5. Розузгодження норм поведінки.
6. Прояв домінування одним із подружжя.
7. Прояв ревнощів.
8. Розбіжності щодо грошей.

З цих підстав усі ситуації групуються у вісім блоків:

Номер блоку	Номери ситуацій
1	1, 5, 8, 20
2	4, 11, 16, 23
3	6, 18, 21, 22
4	2, 12, 27, 29
5	3, 26, 28, 30

6	9, 25, 31, 32
7	13, 14, 17, 24
8	7, 10, 15, 19

Методика передбачає можливість розділити ситуації на дві групи за критерієм «винного у конфлікті». Автори методики вказують на доцільність взяття слова «вина» в лапки, з огляду на те, що досліджується не реальна винність, а привід для сварки.

У ситуаціях № 4, 5, 9, 10, 11, 13, 14, 17, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 30, 31 більшою мірою у виникненні конфлікту «винний» респондент, а в ситуаціях № 1, 2, 3, 6, 7, 8, 12, 15, 16, 20, 21, 24, 25, 28, 29, 32 такий привід дав чоловік (дружина).

Результати досліджень одержують шляхом розрахунку загального індексу (середнє арифметичне за кожним блоком).

Значення індексів змінюються від -2 до 2. Негативні значення індексу дозволяє зробити висновок про негативну реакцію респондента в конфліктних ситуаціях, позитивні - про позитивні реакції. Значення, близькі до 1 (або -1) підкреслюють пасивний характер поведінки при сімейних непорозуміннях, а близькі до 2 (або -2) про активну позицію в даній ситуації.

Важливо, що результати, отримані під час дослідження, дозволяють аналізувати й загальний рівень конфліктності подружжя. Чим ближче значення загального індексу до -2, тим більше взаємодія подружжя має конфліктний характер.

Таким чином, результати методики дають можливість охарактеризувати обстежувану пару за низкою параметрів: найбільш конфліктогенні подружні сфери відносин, ступінь згоди (або незгоди) у ситуаціях конфлікту, рівень конфліктності в парі. Ці характеристики можуть бути корисні як у дослідженнях різних сторін подружніх взаємин, так і при діагностиці з метою подальшої корекції.

Наступна методика, яку ми використовували в емпіричному дослідженні, Методика «Стиль реагування конфліктної ситуації» К. Томаса, Л. Кілмана (Адаптація Н.В. Гришиної), яка орієнтована на діагностику переважаючого типу та стратегії поведінки особистості у конфліктній ситуації.

Завдяки даній методиці стало можливим визначити ступінь схильності людини до суперництва та співробітництва у групі, до компромісу. Ставлення до конфліктів – уникає чи загострює їх? Кількісні оцінки, отримані під час дослідження, слід порівняти. Це дозволить визначити, який стиль соціальної поведінки в конфліктній ситуації є кращим для особистості.

Методика ґрунтується на двох стратегіях поведінки у конфліктній ситуації: партнерстві та наполегливості. Партнерство орієнтоване на врахування інтересів та потреб партнера, пошук точок перетину спільних інтересів. Напористість спрямовано на задоволення власних інтересів, вирішення особистих завдань. У рамках цієї стратегії проповідується жорстка політика, за якою учасники це противники, мета це перемога чи поразка. Прибічники стратегії нетерплячі, егоїстичні, недоговороспроможні, не вміють слухати та враховувати думку інших, прагнуть нав'язати власну думку, часто доводять ситуацію до конфлікту.

Відповідно до Методики у конфліктній ситуації можливі такі основні тактики поведінки:

1. Суперництво та протиборство, що виявляються у високому рівні наполегливості та низькому рівні мотивації до партнерства. Нав'язування свого погляду будь-якими засобами, аж до крайніх – непримиренного антагонізму у разі незгоди з нею. Для досягнення мети хороші всі способи примусу, тиску, використання залежності партнера. Оцінка ситуації у чорно-білих тонах - як питання перемоги чи поразки.

2. Співпраця: досить високий рівень прояву наполегливості та партнерства, прагнення до пошуку взаємовигідного рішення у процесі

відкритого обговорення. Така лінія поведінки дозволяє знайти як ефективні рішення, так й зберегти доброзичливі відносини.

3. Компроміс: досягається при середньому рівні напористості та партнерства. Конфліктуючі сторони йдуть на взаємні поступки, згодні на, так звані, середні рішення.

4. Уникнення: низький рівень напористості та партнерства. Пошук можливості уникнути відповідальності за ухвалення рішення, не помітити розбіжності, не бачити небезпеку конфлікту, заперечувати можливість його наслідків. Пошук можливості вийти із ситуації не поступаючись і не чинити тиску на супротивника.

5. Пристосування або поступка: низький рівень напористості та високий рівень прагнення партнерства. Орієнтація на побудову доброзичливих відносин та їх збереження. Злагода з інтересами партнера та бажання згладити протиріччя навіть за рахунок власних інтересів.

Третьою методикою є Тест на рівень конфліктності «Чи конфліктна Ви особистість?» Н. Кіршевої і Н. Рябчикової.

3.2. Опис і аналіз результатів дослідження

Вибірку емпіричного дослідження склали 60 осіб - 30 подружніх пар, які мають різний стаж подружніх стосунків: 6 пар з сімейним стажем до 2 років, 6 пар - від 3 до 10 років, 6 пар - від 12 до 15 років, 6 пар - від 16 до 20 років, 6 пар - від 21 до 30 років. 15 осіб мали шлюбний досвід в інших подружніх стосунках. У 23 подружніх парах є діти, у 7 пар - немає.

1. На першому етапі емпіричного дослідження ми використали методику «Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях» (Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман), яка цінна тим, що завдяки їй ми мали можливість дослідити рівень конфліктності в парі, а також отримати конкретику щодо сфер, у яких

сім'я має більше факторів конфліктності. Групи пар з різним стажем подружніх стосунків були опитані окремо.

Табл. 3.2.1.

**Результати дослідження
за допомогою методики «Характер взаємодії подружжя в
конфліктних ситуаціях» (Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман) (%)**

Сфери взаємодії сімей з різним подружнім стажем	До 2-х років	Від 3 до 10 років	Від 12 до 15 років	Від 16 до 20 років	Від 21 до 30 років
Проблеми відносин із родичами та друзями	74,7	41,5	24,9	0	16,6
Питання, пов'язані з вихованням дітей	33,2	24,9	49,8	8,3	0
Прояв прагнення автономії	66,4	66,4	58,1	41,5	24,9
Порушення рольових очікувань	74,7	16,6	0	0	0
Розузгодження норм поведінки	41,5	0	8,3	16,6	0
Прояв домінування одним із подружжя	49,8	58,1	49,8	24,9	41,5
Прояв ревностів	66,4	33,2	16,6	8,3	8,3
Розбіжності щодо грошей	58,1	41,5	66,4	66,4	0

У результаті дослідження сімей з подружнім стажем до 2-х років було з'ясовано, що Проблеми відносин із родичами та друзями є конфліктною сферою для 74,7% (9 осіб) респондентів; Питання, пов'язані з вихованням дітей – для 33,2 (4 особи) респондентів; Прояв прагнення автономії – для 66,4% (8 осіб) опитаних; Порушення рольових очікувань – для 74,7% (9 осіб) опитаних; Розузгодження норм поведінки – для 41,5% (5 осіб) респондентів; Прояв домінування одним із подружжя – для 49,8% (6 осіб) респондентів;

Прояв ревнощів – для 66,4% (8 осіб) опитаних; Розбіжності щодо грошей – для 58,1% (7 осіб) опитаних (Мал. 3.2.1.).

Мал. 3.2.1. Конфліктні сфери взаємодії сімей із подружнім стажем до 2-х років

Аналізуючи групу сімей із подружнім стажем до 2-х років, можна зробити висновок, що найбільш конфліктними сферами взаємодії для них є Проблеми відносин із родичами та друзями є конфліктною сферою (74,7%), Порушення рольових очікувань (74,7%), Прояв прагнення автономії (66,4%), Прояв ревнощів (66,4%). Хоча у інших сферах рівень конфліктності теж достатньо високий: у сфері Прояв домінування одним із подружжя (49,8%), Розбіжності щодо грошей (58,1%).

Високий рівень конфліктності в парах молодого подружжя, на наш погляд, можна пояснити саме невеликим подружнім стажем. Молоде подружжя не встигло ще «притертися» одне до одного, не поділило остаточно сфери відповідальності, у зв'язку з чим виникає Порушення рольових

очікувань. Має недостатньо досвіду комунікативності з новими родичами (з боку подружжя) та не вміє поділити свою увагу між власною сім'єю і сім'єю батьків. Не звикло до ситуації, в якій всі питання бажано вирішувати спільно, зокрема, фінансові. Найнижчий рівень конфліктності бачимо у сфері Питання, пов'язані з вихованням дітей (33,2), що, ймовірно, можна пояснити тим, що не всі пари з подружнім стажем до 2-х років мають дітей.

У результаті дослідження сімей з подружнім стажем від 3 до 10 років було з'ясовано, що Проблеми відносин із родичами та друзями є конфліктною сферою для 41,5% (5 осіб) респондентів; Питання, пов'язані з вихованням дітей – для 24,9% (3 особи) респондентів; Прояв прагнення автономії – для 66,4% (8 осіб) респондентів; Порушення рольових очікувань – для 16,6% (2 особи) респондентів; Розузгодження норм поведінки – для 0% респондентів; Прояв домінування одним із подружжя – для 58,1% (7 осіб) респондентів; Прояв ревності – для 33,2% (4 особи) респондентів; Розбіжності щодо грошей – для 41,5% (5 осіб) респондентів (Мал. 3.2.2.).

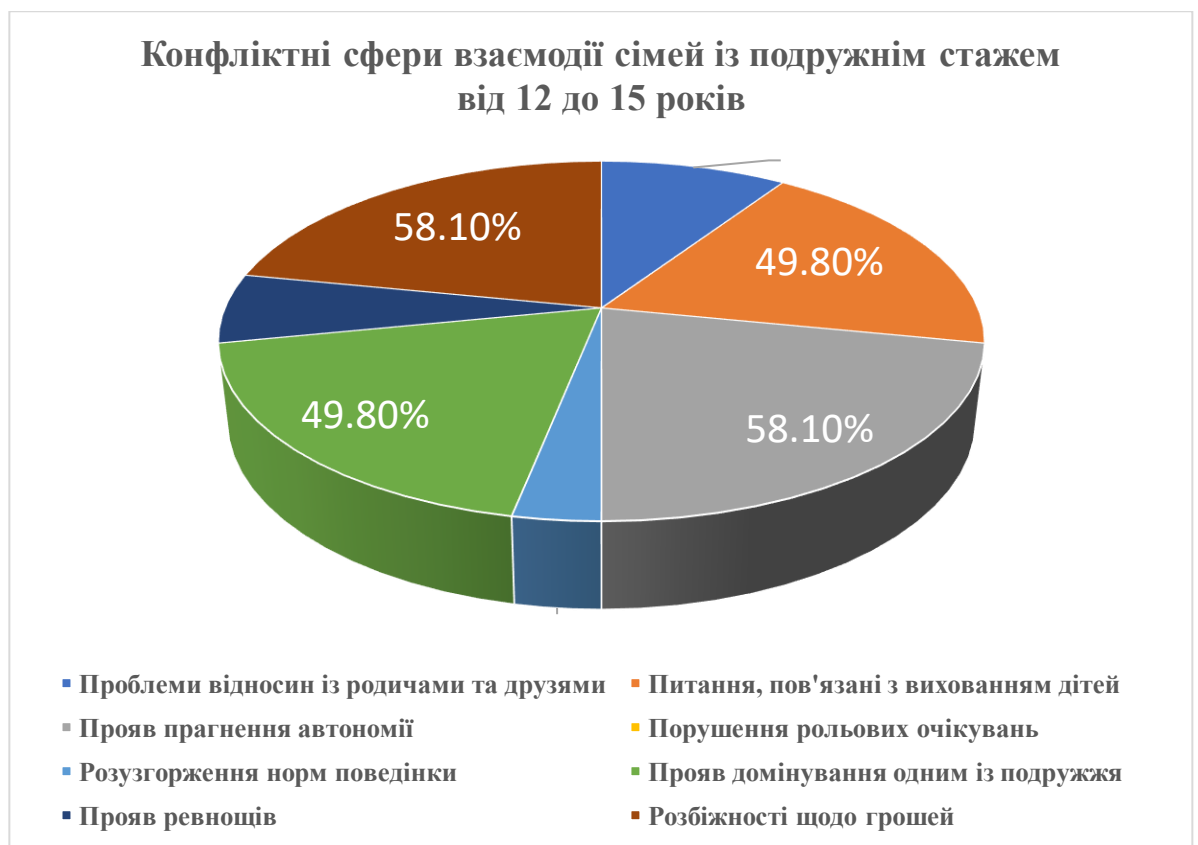
Конфліктні сфери взаємодії сімей із подружнім стажем від 3 до 10 років

Мал. 3.2.2. Конфліктні сфери взаємодії сімей із подружнім стажем від 3 до 10 років.

Аналіз сфер взаємодії сімей з подружнім стажем від 3 до 10 років показав, що найбільш конфліктними є сфери Прояв прагнення автономії (66,4%) та Прояв домінування одним із подружжя (58,1%). Ймовірно, такі результати можна пояснити тим, що в цій віковій групі вже багато сімей мають дітей, що не могло не позначитися на подружжі. У них залишається менше часу для друзів та родичів, що може розцінюватися подружжям як зазіхання на їхню свободу. Така ситуація викликає роздратування у партнерів та веде до виникнення конфлікту. Як бачимо, у цій віковій групі з'являється абсолютно неконфліктна сфера – розузгодження норм поведінки. Такий факт може говорити про те, що конфліктність у зазначених сферах не викликає неузгодженості норм поведінки подружжя.

У результаті дослідження сімей з подружнім стажем від 12 до 15 років було з'ясовано, що Проблеми відносин із родичами та друзями є конфліктною сферою для 24,9% (3 особи) респондентів; Питання, пов'язані з вихованням дітей – для 49,8% (6 осіб) респондентів; Прояв прагнення автономії – для 58,1 (7 осіб) респондентів; Порушення рольових очікувань – для 0% респондентів; Розузгодження норм поведінки – для 8,3% (1 особа) респондентів; Прояв домінування одним із подружжя – для 49,8% (6 осіб) респондентів; Прояв ревностів – для 16,6% (2 особи); Розбіжності щодо грошей – для 66,4 (8 осіб) респондентів (Мал. 3.2.3.).

Мал. 3.2.3. Конфліктні сфери взаємодії сімей із подружнім стажем від 12 до 15 років

Результати, отримані у групі з подружнім стажем від 12 до 15 років, вказують на те, що найбільш конфліктними для них є розбіжності щодо грошей (66,4%), Прояв прагнення автономії (58,1), Питання, пов'язані з

вихованням дітей (49,8%), Прояв домінування одним із подружжя (49,8%). Ймовірно, проблеми у фінансовій сфері викликані дорослішанням дітей, потреби яких зросли (харчування, одяг, школа, секції, розваги та ін.) та вимагають великих витрат. Визначення пріоритетів у виборі покупок при обмежених коштах може спричинити конфліктну ситуацію в сім'ї. Питання виховання дітей також можуть стати причиною конфліктів між подружжям, кожен із яких керується тією моделлю виховання, за умов якої він зростав сам. У цій віковій групі так само, як і в попередній, є неконфліктна сфера - **Порушення рольових очікувань (0%)**, що можна пояснити тим, що ролі у сім'ї давно розподілені та устоялися.

У результаті дослідження сімей з подружнім стажем від 16 до 20 років було з'ясовано, що **Проблеми відносин із родичами та друзями** є конфліктною сферою для 0% респондентів; **Питання, пов'язані з вихованням дітей** – для 8,3% (1 особа) респондентів; **Прояв прагнення автономії** – для 41,5% (5 осіб) респондентів; **Порушення рольових очікувань** – для 0% респондентів; **Розузгодження норм поведінки** – для 16,6% (2 особи) респондентів; **Прояв домінування одним із подружжя** – для 24,9% (3 особи) респондентів; **Прояв ревностів** – для 8,3% (1 особа) респондентів; **Розбіжності щодо грошей** – для 66,4% (9 осіб) респондентів (Мал. 3.2.4.).

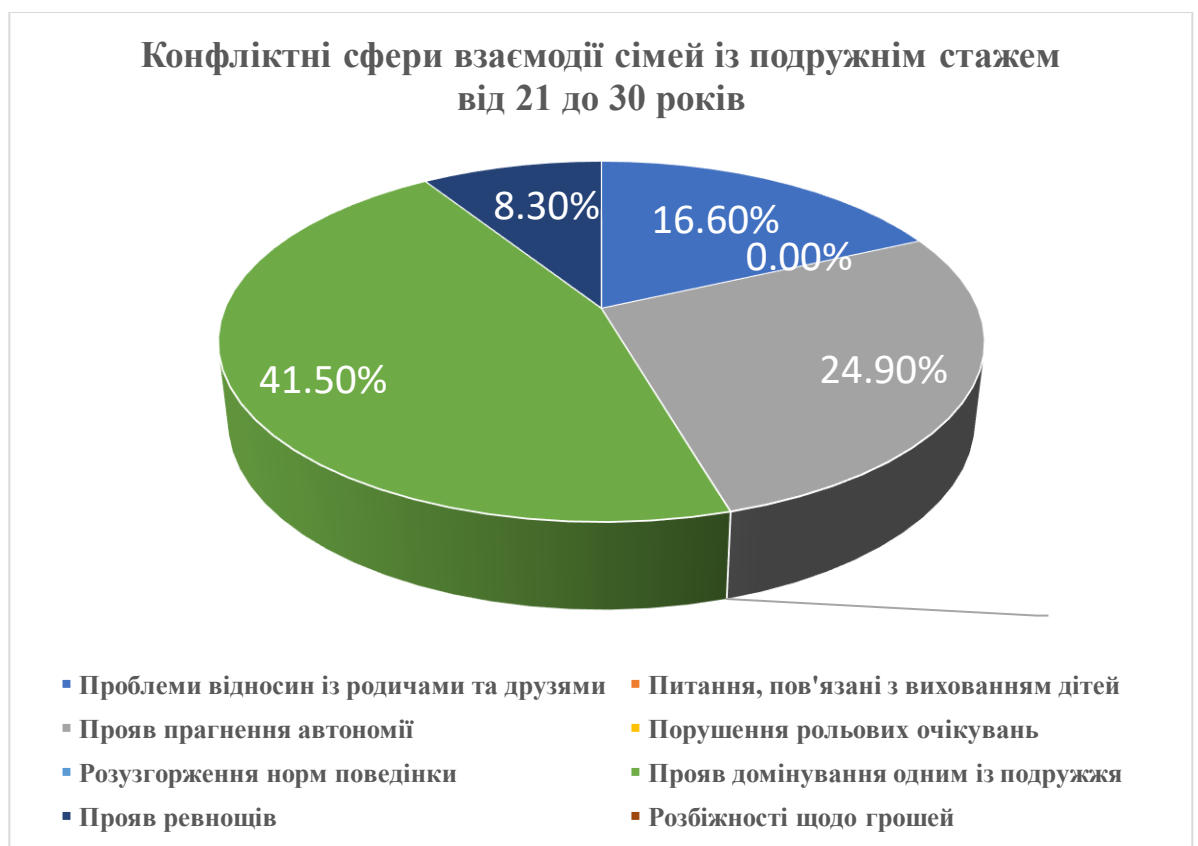

Мал. 3.2.4. Конфліктні сфери взаємодії сімей із подружнім стажем від 16 до 20 років.

Опитування сімей з подружнім стажем від 16 до 20 років було з'ясовано їх найбільш конфліктні сфери взаємодії. Це: Розбіжності щодо грошей (66,4%) та Прояв прагнення автономії (41,5%) Як бачимо, в середньому віці, якого досягло подружжя, продовжуються проблеми у фінансовій сфері і подружжя потребує автономії. У цій групі відсутні рольові очікування, оскільки ролі, як й у попередній групі, давно розподілені і викликають суперечок подружжя. Мінімальна конфліктність у сфері, що стосується виховання дітей, що, очевидно, пов'язано з тим, що діти, можливо, вже досягли повноліття.

У результаті дослідження сімей з подружнім стажем від 21 до 30 років було з'ясовано, що Проблеми відносин із родичами та друзями є конфліктною сферою для 16,6% (2 особи) респондентів; Питання, пов'язані з вихованням дітей – для 0% респондентів; Прояв прагнення автономії – для 24,9% (3 особи)

респондентів; Порушення рольових очікувань – для 0% респондентів; Розузгодження норм поведінки – для 0% респондентів; Прояв домінування одним із подружжя – для 41,5% (5 осіб) респондентів; Прояв ревнощів – для 8,3% (1 особа) респондентів; Розбіжності щодо грошей – для 0% респондентів (Мал. 3.2.5.).

Мал. 3.2.5. Конфліктні сфери взаємодії сімей із подружнім стажем від 21 до 30 років.

Аналіз сімей з подружнім стажем від 21 до 30 років показав їх конфліктні сфери: Прояв домінування одним із подружжя - для 41,5%. Особливість цієї групи в тому, що має цілих 3 безконфліктні сфери: Питання, пов'язані з вихованням дітей (0%), Порушення рольових очікувань (0%); Розузгодження норм поведінки (0%). Це пояснюється тим, що діти виросли, ролі поділені, норми поведінки узгоджені. Прояв прагнення автономії актуальний для 24,9% респондентів.

На другому етапі емпіричного дослідження було використано Методика «Стиль реагування у конфліктній ситуації» К. Томаса, Л. Кілмана (Адаптація Н. Гришиної), за допомогою якої ми аналізували схильність подружжя до конфліктної поведінки, з'ясовували їх стилі вирішення конфліктних ситуацій.

Табл. 3.2.2.

**Стилі реагування подружжя у конфліктній ситуації за методикою
К. Томаса, Л. Кілмана (Адаптація Н. Гришиної) (%)**

№№ з/п	Стилі реагування у конфліктній ситуації	Кількість респондентів
1	Суперництво	26%
2	Співпраця	20%
3	Компроміс	16%
4	Уникнення	18%
5	Пристосування	20%

Отримані результати показали, що суперництво є переважним стилем реагування респондентів у конфліктній ситуації (26%). Ті, для кого такий стиль поведінки є кращим, є вольовими людьми, не схильними до співпраці з іншими людьми. Такі люди націлені на просування свого рішення, для чого готові примушувати інших підтримати їхню позицію. Даний стиль обґрунтований для тих, хто має владні повноваження, використовуючи які можна наполягти на своїй думці. Однак цей стиль не підходить для застосування в особистих, наприклад, дружніх стосунках з іншими людьми і може лише їх відштовхнути.

Співробітництву як стилю поведінки у конфліктній ситуації віддали перевагу 20% респондентів. Хоча для таких респондентів важливо захистити власні інтереси, також для них важливо і співпрацювати з опонентами. Успіх використання такого стилю поведінки залежить від підготовки людини. Адже

він вимагає не лише визначення інтересів та потреб учасників конфлікту, а й їхнього змістовного обговорення з метою пошуку взаємовигідного варіанта вирішення проблеми.

Компроміс – такий стиль поведінки (вибрали 16% респондентів), завдяки якому учасники конфлікту частково поступаються один одному у своїх інтересах. Так з'являється компромісне рішення, яке чимось схоже на співпрацю. Однак, ці стилі поведінки відрізняються своїми механізмами, у співпраці вони складніші, тому мають на увазі вплив прихованих інтересів. У разі компромісу обговорюється лише те, що учасники конфлікту говорять одне одному.

Уникнення як стиль поведінки у конфліктній ситуації обрали 18% респондентів. Цей стиль доцільний, коли конфліктна ситуація, що виникла, не стосується людини, тому вона не бачить сенсу у своїй участі. Такий стиль раціональний, якщо позиції людини слабкі проти іншими. І тут участь також немає сенсу.

Пристосуванню як стилю поведінки у конфлікті віддали перевагу 20% респондентів. Такий стиль можна використати, якщо людина не планує обстоювати власні інтереси. Це може спостерігатися в ситуації, коли людина поєднується з опонентом, або ж у ситуації, коли позиція опонента сильніша, і пристосуватися до ситуації стає вигіднішим, ніж програти та піти в опозицію.

Мал. 3.2.6. Стили реагування подружжя у конфліктній ситуації за методикою К. Томаса, Л. Кілмана (Адаптація Н. Гришиної) (%)

На третьому етапі емпіричного дослідження з метою вимірювання рівня конфліктності респондентів використовувався Тест на рівень конфліктності «Чи конфліктна Ви особистість?» Н. Кіршевої і Н. Рябчикової, завдяки якому ми отримали такі результати:

Табл. 3.2.3.

Рівень особистісної конфліктності респондентів

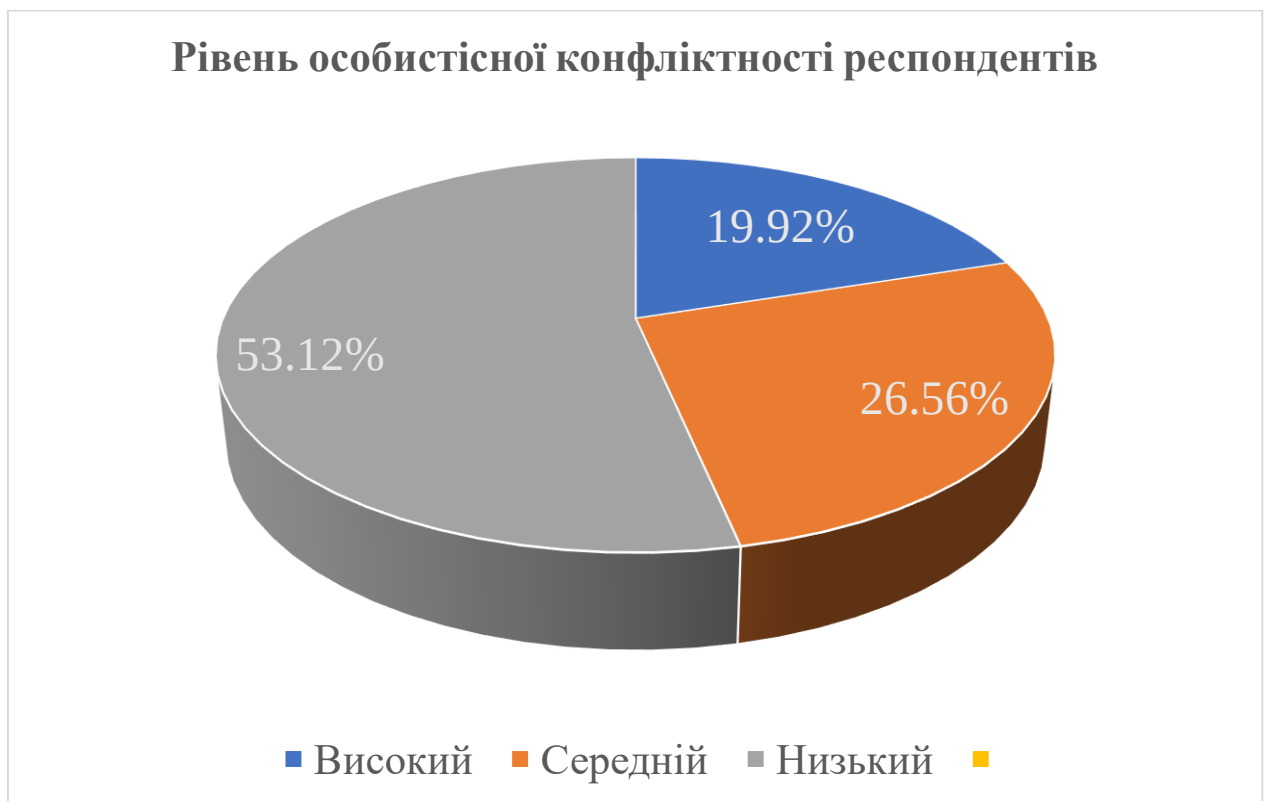
Рівень особистісної конфліктності	Кількість респондентів (%)
Високий	19,92 (12 осіб)
Середній	26,56 (16 осіб)
Низький	53,12 (32 особи)

Низький рівень конфліктності був діагностований у 53,12 % респондентів (32 особи), які набрали від 30 до 44 балів. Можна зробити висновок, що ці люди неконфліктні, знаходять шляхи для згладжування

конфліктних ситуацій. Вони не реагують на провокації, роблять усе, щоби зберегти позитивність у сімейних стосунках.

Середній рівень конфліктності був виявлений у 26,56% респондентів (16 осіб), які набрали від 15 до 29 балів. Це говорить про те, що самі вони рідко стають ініціаторами конфліктів. Але якщо все ж конфлікт виник, вони, якщо зачіпаються їх інтереси, будуть брати у ньому участь.

Високий рівень конфліктності був виявлений у 19,92% респондентів (12 осіб), які набрали від 0 до 14 балів. Це конфліктні особистості, для яких важливо доказати свою правоту незалежно від того, як їх позиція відобразиться на сімейних стосунках. У парах, де хоча б один партнер має високий рівень конфліктності, ризик виникнення конфліктів дуже великий.

Мал. 3.2.7. Рівень особистісної конфліктності респондентів

Висновки до третього розділу

Завдяки методики «Характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях» (Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман) вдалося 1) з'ясувати рівень конфліктності у досліджуваних подружніх парах; 2) визначити сфери діяльності, які найбільш конфліктні для сім'ї.

З'ясовано, що самий високий рівень конфліктності у молодих сім'ях з подружнім стажем до 2-х років. Найбільш конфліктними сферами для них виявилися Проблеми відносин із родичами та друзями (74,7%) та Порушення рольових очікувань (74,7). Це можна пояснити тим, що молода сім'я потребує адаптації до зміни свого способу життя, яка полягає в тому, щоб зблизити свої індивідуальні системи цінностей, створити власну модель подружніх відносин. Найменш конфліктною сферою для них є сфера Питання, пов'язані з вихованням дітей (33,2%). Це пояснюється тим, що не всі молоді сім'ї з подружнім стажем мають дітей, або діти ще зовсім маленькі.

Найнижчий рівень конфліктності зафіксовано подружніх парах із сімейним стажем від 21 до 30 років. Подружжя у таких сім'ях мають великий досвід міжособистісних відносин, сімейного життя, у процесі якого вони узгодили свої системи цінностей, добре вивчили індивідуальні відмінності, темперамент, характер, тип особистості один одного. Вони вміють обговорювати та вирішувати свої проблеми так, щоб не завдати шкоди сімейним відносинам. Найбільш конфліктними для них виявилися сфери Прояв домінування одним із подружжя (41,5%) та Прояв прагнення автономії (24,9). На наш погляд, це можна пояснити тим, що люди, які в такому віці вже досягли кар'єрного зростання, керівних посад, переносять за звичкою свій керівний досвід у сім'ю. Також впливають доходи подружжя. Часто ті, хто заробляє більше свого подружжя, претендують на домінуюче становище у ній. Що стосується сфери Прояв прагнення автономії, то за результатами дослідження, дехто з подружжя потребує автономії від сім'ї. Ймовірно, це може бути пов'язане зі втомою від проблем у розширеній сім'ї. Причому таке

подружжя може прагнути не лише до власної автономії в сім'ї, а й підштовхувати до автономії свого партнера, який на їхню думку має підвищувати свій соціальний статус, і, відповідно, доходи.

В результаті дослідження за Методикою «Стиль реагування у конфліктній ситуації» К. Томаса, Л. Кілмана (Адаптація Н. Гришиної) діагностовано, що 26% респондентів в конфліктній ситуації обирають суперництво, 16% - компроміс.

Тест на рівень конфліктності «Чи конфліктна Ви особистість?» Н. Кіршевої і Н. Рябчикової показав, що більшість респондентів (53,12%) неконфліктні, високий рівень особистісної конфліктності був зафіксований у меншості респондентів (19,92%).

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу теоретико-методологічних підходів до дослідження психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту в основу нашого дослідження покладено системний підхід, за допомогою якого ми змогли зробити висновок про те, що сім'я є психологічною і біологічною системою зі своїми особливостями функціонування та розвитку, підсистеми (подружня, батьківська, сиблінгів) якої знаходяться у процесі взаємодії між собою та іншими системами. Таке визначення поняття сім'ї дозволило нам дослідити психологічні механізми та способи подолання сімейного конфлікту.

Проаналізовано ступень розробленості проблеми психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту. Зроблено висновок, що пріоритетними темами для наукових досліджень є причини насильницьких дій, що вчиняються щодо жінок; психологічні чинники виникнення та профілактика конфліктів у молодій сім'ї; особливості перебігу емоційного вигорання у підлітків залежно від конфліктних ознак сімейних взаємин; формування готовності студентської молоді до створення сім'ї; соціально-педагогічні умови подолання конфліктів у молодій сім'ї; психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді; питання формування у майбутніх психологів готовності до запобігання та подолання сімейних конфліктів та ін.

Уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження. У нашому дослідженні теоретично ми спираємося на визначення Д. Джексона, який вважає, що «сім'я як система є єдиним цілим психологічним і біологічним організмом, в якому існують диференційовані, але взаємопов'язані підсистеми: подружня, батьківська, підсистема сиблінгів» та на визначення О. Шевчишеної, на думку якої «Сімейний конфлікт є одним з різновидів міжособистісних конфліктів, який в науковій психологічній літературі розглядається «як окремий вид взаємодії між людьми в процесі їх життєдіяльності».

На основі визначення сім'ї як соціально-психологічного феномену, дослідники виявили такі психологічні особливості сім'ї як малої соціальної групи, як:

- загальновизнані ціннісні орієнтації щодо створення сім'ї, сімейних відносин, функцій членів сім'ї, прав та обов'язків як одного із соціальних інститутів, у тому числі одруження, та його припинення;
- соціально-гетерегенна, тобто різнорідна сім'я, члени якої мають різні ролі, потреби, цінності, настанови;
- регламентація правил входу та виходу із сім'ї, її закритість, конфіденційність відносин між членами сім'ї;
- виконання членами сім'ї багатьох сімейних ролей, що з багатоаспектністю її життєдіяльності;
- залежність життєдіяльності сім'ї не тільки від певних етапів її розвитку, а й від досвіду сімейного життя старших поколінь сім'ї;
- роль емоційності у сімейних відносинах, яка надає навіть об'єктивно незначним бік життя сім'ї великого суб'єктивного значення. Внаслідок цього такі сімейно зумовлені переживання, викликані успіхом чи невдачею, впливають на людину, її світосприйняття, психічне та соматичне здоров'я;
- фрустраційна напруженість, спричинена гострим станом переживання через розрив між очікуваннями людини та реальною сімейною ситуацією. Дослідники вказують на те, що рівень переживання через незадоволену потребу великою мірою залежить від того, наскільки особистість усвідомлює свій стан. Незадоволення ситуацією в сім'ї є причиною сімейних конфліктів, внаслідок яких взаємна агресія може призвести до проявів девіантної поведінки, депресії та інших видів психічного розладу;
- підвищена тривожність на основі переживань за членів сім'ї, їх здоров'я, поведінка, відносини з оточуючими та ін;
- рефлексія, результатом якої є почуття провини за якісь сімейні проблеми, схильність помилково оцінювати поведінку членів сім'ї як обвинувальну на свою адресу;

- внутрішній конфлікт, що виникає через невдачі у вирішенні сімейних проблем, особливо тоді, коли на людину покладаються надія та відповідальність з боку інших членів сім'ї.

Виявлено соціально-психологічні чинники конфліктності у сім'ї. Психологічні фактори це «неготовність до шлюбу; протилежні особливості в темпераменті; боротьба за лідерство у сім'ї; психосексуальна несумісність подружжя». Соціальні - «матеріальні проблеми; житлові складності; соціальне оточення; девіантна поведінка одного із членів сім'ї».

Аргументовані способи подолання та профілактики сімейного конфлікту. Так, дослідники пропонують різні ідеї, спрямовані на подолання та профілактику сімейних конфліктів, наприклад модель «дисбалансу об'єктивних обставин» Д. Деліс, модель «сімейної ради» Т. Гордон та ін.

Однією з таких ідей є подружня терапія, яку фахівці вважають ефективним способом лікування порушень подружніх відносин. «Подружня терапія являє собою особливу форму психотерапії, орієнтовану на подружню пару і її проблеми. Вона покликана допомогти подружній парі подолати сімейні конфлікти і кризові ситуації, досягти гармонії у взаєминах, забезпечити взаємне задоволення потреб».

Показано, що механізмами подолання сімейного конфлікту є єдність сім'ї, солідарність поколінь, взаємодопомога, взаємозахист, обмін фінансовими та матеріальними ресурсами та ін.

Обґрунтовані методики емпіричного дослідження психологічних механізмів та способів подолання сімейного конфлікту. Описані та проаналізовані результати емпіричного дослідження.

У результаті використання методики «Характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях» (Ю.Є. Альошина, Л.Я.Гозман) отримані дані, які дозволяють зробити висновок о високому рівню конфліктності у парах з сімейним стажем до 2 років, та від 3 до 10 років. Відносно низький рівень конфліктності зафіксовано у пар з сімейним стажем від 21 до 30 років.

Середній рівень конфліктності діагностовано у пар з сімейним стажем 6 пар - від 12 до 15 років та від 16 до 20 років.

Методика «Стиль реагування у конфліктній ситуації» К. Томаса, Л. Кілмана (Адаптація Н. Гришиної) дозволила виявити, що суперництво є переважним стилем реагування у конфліктній ситуації для 26%. Ті, для кого такий стиль поведінки є кращим, є вольовими людьми, не схильними до співпраці з іншими людьми.

Тест на рівень конфліктності «Чи конфліктна Ви особистість?» Н. Кіршевої і Н. Рябчикової показав, що більшість респондентів (53,12%) неконфліктні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамова О. С. Окремі питання щодо шляхів подолання кризи у сімейних відносинах. *Габітус*. 2020. Вип. 14. С. 228-233.
2. Андросова А.С., Шеленкова Н.Л. Специфіка подружніх конфліктів. *Психологічний журнал*. 2019. Вип. 3. URL: <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/195933/196257>
3. Байрачна М. І. Функції сім'ї у сімейному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 57-60.
4. Бужинська С.М., Губанова О.В. Сімейні конфлікти: причини виникнення та надання психологічної допомоги. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/4054/3988>
5. Ващенко І.В., Кондрацька Л.В. Фактори, що сприяють виникненню сімейних конфліктів. *Проблеми сучасної психології*. 2011. № 12. С. 142-158.
6. Гридковець Людмила Михайлівна. Психолого-педагогічні чинники родинної детермінації особистісних криз. Дис... д. псих. н. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. К., 2019. 618 с.
7. Грись А. М. Психологічні механізми функціонування образу Я у осіб з різними типами характеру. URL.: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/>
8. Зозуль Т.В. Психологічні чинники конфліктів у молодій сім'ї. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2014. Вип. 47. С. 58-65.
9. Іванова І. Ф. Гендерні стереотипи розподілу сімейних ролей в українській родині. *Наукові праці. Серія Соціологія : наук.-метод. журнал.* / Інститут соціології НАН України. 2017. Вип. 246. Том 258. С. 169-174.
10. Кадебська Е., Фаловська І. Соціальна роль сім'ї як системи та її структурна характеристика. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*. Вип. 1 (57). 2023. С. 18-23.
11. Карасевич А. П. Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2009. 174 с.

12. Карпова Д. Є. Аналіз уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів. *Актуальні проблеми психологічної теорії та практики : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених* (м. Вінниця, 28 березня 2017 р.) / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 67–70.

13. Карпова Д. Є. Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді. Дис... докт. філософ. 053 Психологія 05 Соціальні та поведінкові науки. Хмельницький, 2021. 218 с.

14. Карпова Д.Є., Потапчук Є. М. Особливості розподілу сімейних ролей за основними функціями сім'ї. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic, 2021. № 63. VOL 4. Р. 48–51. ULR : <https://www.europe-science.com/wpcontent/uploads/2021/02/VOL-4-No-63-2021.pdf>

15. Кондрацька Л.В. Сімейні конфлікти як фактор емоційного вигорання у підлітків. Автореф... дис. канд. псих. наук. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2009. 19 с.

16. Коськіна Д. Сми́сложиттєві орієнтації одружених осіб в контексті їх функціонально-рольової взаємодії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 1 (3). С. 65–67.

17. Кругла Т.О. Сімейний конфлікт: причини виникнення, попередження, врегулювання. *Медсестринство*. 2017. № 4. С. 71-74.

18. Левицька Т Чинники впливу на рівень підготовленості молоді до створення сім'ї. *Соціальна психологія і соціальна робота*. 2009. № 4. С. 181–189.

19. Левицька Т. Л. Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький, 2009. 20 с.

20. Ліщук Н.О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання. Дис... канд. юрид. наук. 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів, 2020. 232 с.

21. Малазонія С.В, Лукіяничук А.М, Скидан Р.О. Психологічні механізми формування та розвитку мотиваційних властивостей особистості в дослідженнях сучасних психологів. *Габітус*. 2023. Вип. 47. С. 127-131.
22. Медіна Т. Незареєстрований шлюб як форма сучасних сімейношлюбних відносин. *Нова парадигма*. 2016. Вип. 30. С. 62-74.
23. Миропольцева Н.І. Особливості виникнення та процесу конфлікту в шлюбній підсистемі «пара». *Габітус*. 2023. Вип. 46. С. 227-231.
24. Мушкевич М. І. Психологічні особливості факторів особистісного та міжособистісного функціонування членів сім'ї з проблемними дітьми на основі сімейного статусу. *Психологічні перспективи : зб. наук. праць Східноєвроп. нац. ун. ім. Лесі Українки*. Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2019. Вип. 34. С. 137-154.
25. Омельченко Л.М. Соціально-педагогічні умови подолання конфліктів у молодій сім'ї. Автореф. дис... докт. філософ. 13.00.05 – соціальна педагогіка Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2007. 23 с.
26. Павлюк М.М., Архипенко Н.М. Особливості подружніх конфліктів та їх наслідки. URL.: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/>
27. Пилат Н. Проблема конфліктності людських стосунків у ракурсі філософсько-соціологічних та психологічних інтерпретацій. *Західний науковий центр НАН України і МОН України*. URL.: <https://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p119.php>
28. Портницька Н., Долінчук І. Способи вирішення конфліктів як чинник побудови подружніх стосунків: актуальні тенденції. *«Наука і освіта»*, 2016. № 5. С. 233-238.
29. Потапчук Є., Карпова Д. Особливості психологічної діагностики сімейних ролей подружжя. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : зб. матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 23 жовтня 2020 р.). Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 198-201.

30. Потапчук Є. М., Карпова Д. Є. Моделі поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій. *Габітус : науковий журнал з соціології та психології*. Одеса, 2021. Вип. № 21. С. 268-274.
31. Прядко Н.О. Формування психологічної готовності вчителя до регуляції взаємин між старшокласниками. Дис... канд. психол. н. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. К., 2006. 204 с.
32. Психологія молодії сім'ї : монографія / Р. П. Федоренко, М. І. Мушкевич, Т. І. Дучимінська, Л. І. Магдисюк. Вид. 2-ге, доповн. та змін. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 392 с.
33. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 266 с. з іл.
34. Резворович К. Нормативно-правові акти України як засіб забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 125-130.
35. Рибалка В.В. Творчий потенціал психологічної культури особистості майбутніх лідерів. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. Харків, 2002. Вип.3. С.284–292
36. Розіна І. В., Мунтян Н. В. Психологічні особливості конфліктів в молодій сім'ї під час пандемії. URL.: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/>
37. Руденок А.І. Формування у майбутніх психологів готовності до запобігання та подолання сімейних конфліктів : дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. 306 с.
38. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. І. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
39. Сім'я і сімейні відносини в Україні : сучасний стан і тенденції розвитку : Колективна монографія. Київ : ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
40. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 2 (52). С. 3-20.

41. Сова М.О., Деніжна С.О. Психологія сім'ї: Навчальний посібник. К., 2014. 212 с.
42. Сопівник І. В. Студентська молодь - специфічна соціальна група населення. *Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя. : матеріали міжнародної наук.-практ. конф.* Том 4. Київ, 2018. 382 с.
43. Ушакова І. Психологія сім'ї: конспект лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2019. 90 с.
44. Федоренко Р. П. Психологічне консультування та психотерапія: зміст, прийоми, технології : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб., доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 368 с.
45. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.
46. Фомічова В. М. Уявлення молоді про чинники щасливого подружнього життя. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. праць. Київ, 2015. № 2 (27). С. 90–96.
47. Фромм Е. Мистецтво любові : [пер. з англ. В. Кучменко]. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.
48. Хлопоніна Н. Є. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування : дис. ... канд. психол. наук. Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. 247 с.
49. Хоржевська І. М., Рижкова І. О. Особливості протікання конфліктів у молодих сім'ях. *Габітус*. 2021. № 31. С. 156-162.
50. Чанцева-Коваленко О.М. Гармонійні стосунки батьків як чинник особистісного розвитку дитини. Дис... канд. псих. наук. 19.00.01 - загальна психологія, історія психології. К., 2016. 273 с.
51. Шевчишена О.В. Психологічні чинники виникнення та профілактика конфліктів у молодій сім'ї. Автореф. дис... канд. псих. н. 19.00.07 — педагогічна та вікова психологія. Київ, 2009. 23 с.
52. Шелест Н. А. Формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності : дис. ... канд. пед.

наук. Київ : Уманський державний педагогічний ун-т ім. Павла Тичини, 2019.
177 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

МЕТОДИКА «ХАРАКТЕР ВЗАЄМОДІЇ ПОДРУЖЖЯ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ (АЛЬОШИНА, ГОЗМАН)»

Методика "Характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях" дозволяє виявити найбільш конфліктогенні сфери подружніх відносин, ступінь згоди (або незгоди) у конфліктних ситуаціях, рівень конфліктності в парі.

Методика містить опис 32 ситуацій подружньої взаємодії, які мають конфліктний характер.

СИТУАЦІЇ

1. Ви запросили своїх родичів у гості. Чоловік/дружина, знаючи про це, зненацька пізно повернувся/повернулася додому. Вас це засмутило і після того, як гості розійшлися. Ви висловлюєте своє засмучення, а він/вона не може зрозуміти причини невдоволення. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

2. Чоловік/дружина давно обіцяв/обіцяла зробити щось по дому і знову нічого не зробив/зробила. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

3. Ви довго стояли у черзі в магазині. Продавщиця постійно відволікалася, грубила покупцям. Коли підійшла Ваша черга, чоловік/дружина, на Вашу думку, занадто різко говорив/говорила з нею. Ви неприємно вражені таким тоном і ...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

4. Вже пізно, дитині час лягати спати, але їй не хочеться, а чоловік/дружина все-таки намагається відправити її в ліжко. Ви втручаєтеся і дозволяєте дитині пограти ще, говорячи, що завтра вихідний. Чоловік/дружина наполягає на своєму. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

5. Ви домовилися вихідний провести вдома. Але несподівано Вам зателефонували батьки та покликали до себе. Ви відразу почали збиратися. Чоловік/дружина залишилася незадоволеною тим, що порушилися Ваші спільні плани. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

6. У чоловіка/дружина поганий настрій. Ви здогадуєтеся, що це через неприємності на роботі і намагаєтеся поговорити про це, але він/вона уникає розмови. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати

своє ставлення

- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

7. Ви запрошені на день народження друга, грошей на подарунок недостатньо. Вам здається, що саме чоловік/дружина цього місяця витратив/витратила надто багато грошей. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ с) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ д) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення

- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

8. Ваш друг ділиться з Вами своїми проблемами та переживаннями. Одне із зауважень чоловіка/дружини, на Ваш погляд, випадає із загального тону розмови та прикро для співрозмовника. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ с) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ д) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення

- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

9. Вам обом потрібно затриматися на роботі, і нема кому побути з дитиною. Ви вважаєте, що Ваші справи важливіші, і чоловік/дружина має зробити це, але він/вона не погоджується. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ с) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ д) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення

- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

10. Ви розпочали ремонт квартири. Несподівано виявилось, що це обійдеться дорожче, ніж Ви припускали. Чоловік/дружина з самого початку скептично ставилася до ваших планів, а тепер дуже сердиться на вас за непередбачені витрати. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого

обговорення

- ☐ с) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ d) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

11. У Вас є улюблене заняття, чоловік/дружина радить долучити до нього дитину. Ви ж вважаєте, що дитина Вам заважатиме, а чоловік/дружина продовжує наполягати на своєму. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ b) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ с) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ d) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

12. Ви збираєтесь піти з дому у справах, а чоловік/дружина хоче з Вами поговорити, Ви відмовляєтесь затриматись хоча б на кілька хвилин і...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ b) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ с) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ d) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

13. З юності у Вас залишилося багато друзів протилежної статі. Ви із задоволенням спілкуєтесь з ними, вони заходять до Вас у гості. У чоловіка/дружини ці візити викликають невдоволення. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ b) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ с) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ d) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

14. Ви зайшли на роботу до чоловіка/дружини. Його/її не виявилось на місці, і поки Ви чекали, Вам вдалося завоювати симпатії її колег. Вас здивувала негативна реакція чоловіка/дружини...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

15. Вам здається, що чоловік/дружина періодично не на те витрачає гроші, купуючи непотрібні, на Ваш погляд, речі, але чоловік/дружина вважає, що вони необхідні в будинку. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

16. Ви просите чоловіка/дружину допомогти дитині підготувати уроки, тому що самі гірше знайомі з цим предметом, а він/вона продовжує займатися своєю справою та відсилає дитину до Вас. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

17. Останнім часом на роботі Ви багато спілкуєтесь із однією/одним колегою. Ви часто дзвоните один одному, згадуєте про неї/нього у розмовах. Чоловіку/дружині це явно неприємно. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

18. Ви випадково зустрілися зі своїм/своєю старим приятелем/приятелькою і Вас вмовили зайти до нього додому. Ви пробули там цілий вечір і пізно повернулися додому. Чоловік/дружина турбувалась і висловила Вам своє невдоволення. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ с) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ д) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

19. За кілька днів до зарплати знову виникла розмова про те, що грошей не вистачає. Чоловік/дружина вважає, що ви недостатньо робите для забезпечення сім'ї. Ви ...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ с) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ д) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

20. Ви провели вечір із новими друзями, які подобаються чоловіку/дружині, але Вам не дуже симпатичні. На Вашу думку, з ними було нудно, але Ви намагалися цього не показувати. Дорогою додому чоловік/дружина несподівано висловив/висловила своє невдоволення тим, як Ви поводитися з друзями. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ с) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ д) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ е) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

21. Чоловік/дружина збирається до своїх старих друзів у гості. Вам хотілося б піти з ним/нею, але він/вона не пропонує цього. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення

- ☐ c) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ d) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення

☐ e) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

22. У Вас є улюблене захоплення, якому Ви приділяєте вільний час, чоловік/дружина не поділяє цього інтересу, навіть висловлює відкрите невдоволення. Ви...

- ☐ a) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ b) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення

☐ c) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій

☐ d) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення

☐ e) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

23. Чоловік/дружина покарала дитину, але Вам здається, що провина не така серйозна, і Ви починаєте грати з дитиною. Чоловік/дружина незадоволений/незадоволена цим. Ви...

- ☐ a) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ b) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення

☐ c) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій

☐ d) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення

☐ e) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

24. У гостях Вас познайомили із цікавим чоловіком/жінкою.

Чоловік/дружина протягом усього вечора танцював/танцювала тільки з ним/нею, вони про щось жваво розмовляли. Вас це зачепило. Ви...

- ☐ a) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ b) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення

☐ c) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій

☐ d) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення

☐ e) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

25. Ви збираєтеся провести неділю вдома, але виявляється, що чоловік/дружина обіцяла друзям відвідати їх. Вам не хочеться йти. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

26. Ви розповіли другові про Ваші сімейні проблеми, чоловік/дружина дізналася про це і був/була дуже незадоволений/незадоволена, бо не варто розповідати всім і кожному про подібні речі. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

27. Чоловік/дружина давно просив/просила Вас зробити щось по дому, Ви не встигли цього зробити і Він/Вона висловив/висловила Вам своє невдоволення, незважаючи на те, що знає, що Вам було ніколи. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

28. Знайома Вашої сім'ї вже не вперше підвела Вас, і Ви вважаєте, що їй необхідно висловити своє незадоволення відкрито. Чоловік/дружина каже, що не варто надавати цьому великого значення. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

29. У Вас поганий настрій, і Вам хочеться поговорити та поділитися своїми переживаннями та сумнівами, але чоловік/дружина не помічає Вашого стану та відповідає, що поговорити можна пізніше, а зараз — ніколи. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

30. Знайома зателефонувала та попросила Вас передати чоловіку/дружині дещо. У Вас було багато справ, і Ви згадали про це лише пізно увечері. Чоловік/дружина різко сказав/сказала, що Ваша необов'язковість ставить його/її в незручне становище вже не вперше. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

31. Увечері Ви збираєтеся разом дивитися телевізор, проте Ваші інтереси не співпадають – Вам хочеться дивитися передачі за різними програмами. Кожен із Вас наполягає на своєму. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій
- ☐ г) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ д) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

32. Ви обговорюєте плани спільного відпочинку з друзями, і чоловік/дружина несподівано починає різко виступати проти будь-якої Вашої пропозиції. Ви...

- ☐ а) категорично не згодні, активно заперечуєте та наполягаєте на своєму
- ☐ б) не згодні, демонструєте своє невдоволення, але уникаєте відкритого обговорення
- ☐ в) нічого не вживаєте, не висловлюєте свого ставлення, чекаєте на подальший розвиток подій

- ☐ d) в цілому згодні, але не вважаєте за необхідне відкрито висловлювати своє ставлення
- ☐ e) повністю згодні, активно підтримуєте та схвалюєте

Додаток Б.

МЕТОДИКА «СТИЛЬ РЕАГУВАННЯ У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ» К. ТОМАСА, Л. КІЛМАНА (АДАПТАЦІЯ Н. ГРИШИНОЇ)

Мета: визначення переважного способу поведінки людини в конфліктних ситуаціях.

Опис методики

На ранніх етапах вивчення конфліктів широко використовувався термін «вирішення конфліктів», який має на увазі, що конфлікт можна і необхідно розв'язувати або елімінувати. Таким чином, метою вирішення конфліктів був деякий ідеальний безконфліктний стан, де люди працюють в повній гармонії.

Однак, останнім часом ставлення фахівців до цього аспекту дослідження конфліктів істотно змінилося. Це викликано, на думку К.Томаса, двома обставинами: усвідомленням марності зусиль з повної елімінації конфліктів, а також підтвердженням наявності позитивних функцій конфліктів. Звідси, згідно з підходом К.Томаса, наголос повинен бути перенесений з елімінування конфліктів на управління ними. Тому, автор вважає за потрібне сконцентрувати увагу на таких аспектах зміни конфліктів: які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей, які з них є більш продуктивними або деструктивними; яким чином можна стимулювати продуктивну поведінку.

Для опису типів поведінки людей в конфліктних ситуаціях, К.Томас запропонував двовимірну модель регулювання конфліктів, основними вимірами в якій є кооперація (пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених до конфлікту) і напористість (для якої характерний акцент на захисті власних інтересів). Відповідно цим двом вимірам, автор виділяє наступні способи регулювання конфліктів:

- 1) змагання (конкуренція) як прагнення досягти своїх інтересів на шкоду іншому;
- 2) пристосування — на протипагу суперництву, принесення в жертву власних

інтересів заради іншого;

3) компроміс;

4) уникнення — відсутність як прагнення до кооперації, так і тенденції до досягнення власних цілей;

5) співпраця, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін.

П'ять способів регулювання конфліктів за К.Томасом

К.Томас вважає, що при уникненні конфлікту жодна з сторін не досягає успіху. При таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування і компроміс, або один з учасників виявляється у виграші, а інший програє, або вони обидва програють, оскільки йдуть на компромісні поступки. І тільки в ситуації співпраці обидві сторони виявляються у виграші. У своєму опитувальнику з виявлення типових форм поведінки К.Томас описує кожний з п'яти наведених можливих варіантів 12 судженнями про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних поєднаннях вони згруповані в 30 пап. Тест можна використати в груповому варіанті, як в поєднанні з іншими тестами, так і окремо.

Інструкція. У кожній з поданих пар виберіть те судження, яке є найбільш типовим для вашої поведінки. Відведений час — не більш 15-20 хвилин.

Типова карта методики

1. А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
Б. Замість того, щоб обговорювати те, в чому ми розходимося, я стараюся звернути увагу на те, з чим ми обидва не згодні.
2. А. Я стараюся знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюся улагодити справу з урахуванням інтересів іншого і моїх власних.
3. А. зазвичай я настійливо прагну добитися свого.
Б. Я стараюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші відносини.
4. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
5. А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я весь час стараюся знайти підтримку у іншого.

Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути напруженості, від якої немає ніякої користі.

6. А. Я намагаюся уникнути виникнення прикрощів для себе.

Б. Я намагаюся добитися свого.

7. А. Я намагаюся відкласти розв'язання спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.

Б. Я вважаю за необхідне в чомусь поступитися, щоб домогтися іншого.

8. А. зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.

Б. Я насамперед стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і питання.

9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

Б. Я роблю зусилля, щоб домогтися свого.

10. А. Я твердо прагну досягнути свого.

Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11. А. Я насамперед стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і питання.

Б. Я стараюся заспокоїти іншого, і головним чином, зберегти наші відносини.

12. А. Часто я намагаюся не займати позицію, яка може викликати суперечки.

Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.

13. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.

14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору і питаю про його погляди.

Б. Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.

15. А. Я стараюся заспокоїти іншого, і головним чином, зберегти наші відносини.

Б. Я стараюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.

16. А. Я стараюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.

17. А. зазвичай я наполегливо стараюся домогтися свого.
Б. Я стараюся зробити все, щоб уникнути напруженості, від якої немає ніякої користі.
18. А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
19. А. Я, насамперед, стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і спірні питання.
Б. Я стараюся відкласти розв'язання спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.
20. А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.
Б. Я стараюся знайти найкраще поєднання вигравів і втрат для нас обох.
21. А. Ведучи переговори, я стараюся бути уважним до бажань іншого.
Б. Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.
22. А. Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини.
Б. Я відстоюю свої бажання.
23. А. Як правило, я заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
Б. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.
24. А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.
Б. Я стараюся переконати іншого прийти до компромісу.
25. А. Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.
Б. Ведучи переговори, я стараюся бути уважним до бажань іншого.
26. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я майже завжди заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27. А. Часто уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.

Б. якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.

28. А. зазвичай я настійно прагну добитися свого.

Б. Улагоджуючи ситуацію, я зазвичай стараюся знайти підтримку у іншого.

29. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

30. А. Я стараюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою зацікавленою людиною могли домогтися успіху.

Обробка даних:

Питання	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1				А	Б
2		Б	А		
3	А				Б
4			А		Б
5		А		Б	
6	Б			А	
7			Б	А	
8	А	Б			
9	Б			А	
10	А		Б		
II		А			Б
12			Б	А	
13	Б		А		
14	Б	А			
15				Б	А

16	Б				А
17	А			Б	
18			Б		А
19		А		Б	
20		А	Б		
21		Б			А
22	Б		А		
23		А		Б	
24			Б		А
25	А				Б
26		Б	А		
27				А	Б
28	А	Б			
29			А	Б	
30		Б			А

**ТЕСТ НА РІВЕНЬ КОНФЛІКТНОСТІ «ЧИ КОНФЛІКТНА ВИ
ОСОБИСТІСТЬ» Н. КІРШЕВОЇ І Н. РЯБЧИКОВОЇ**

1. У суспільному транспорті Ви:
 - a) Не втручаєтеся в сварку
 - b) Можете втрутитися, вставши на сторону того, хто правий
 - c) Завжди втручаєтеся і відстоюєте свою точку зору

2. На зборах Ви критикуєте керівництво за допущені помилки?
 - a) Ні
 - b) Так, але залежно від Вашого відношення до нього
 - c) Завжди критикуєте

3. Ваш начальник висловлює свій план, який здається Вам нераціональним. Чи запропонуєте Ви свій план?
 - a) Так, якщо інші Вас підтримають
 - b) Зрозуміло, так
 - c) Боїтеся, що за критику можуть позбавити преміальних

4. Чи любите Ви сперечатися зі своїми колегами, друзями?
 - a) Тільки з тими, хто не ображається
 - b) Так, але тільки по принципових питаннях
 - c) Ви сперечаєтеся зі всіма і з будь-якого приводу

5. Хтось намагається пролізти вперед Вас без черги. Ви:
 - a) Вважаєте, що і Ви не гірші за нього, і намагаєтеся обійти чергу

- b) Обурюєтеся, але про себе
- c) Відкрито висловлюєте своє обурення

6. Уявіть, що розглядається план Вашого друга, колеги, в якому є сміливі ідеї, але є і помилки. Ви:

- a) Висловитеся про позитивні і негативні сторони цього проекту
- b) Виділите позитивні сторони і запропонуєте надати можливість працювати над проектом далі
- c) Почнете жорстко критикувати його

7. Уявіть, що мати (теща, свекруха, родичка) постійно говорить Вам про необхідність економії, ощадливості, а сама раз у раз купує дорогі речі. Вона хоче знати вашу думку про її останню покупку. Ви їй скажете:

- a) Що схвалюєте покупку, якщо вона доставляє їй радість
- b) Говорите, що річ позбавлена смаку
- c) Лаєтесь і сперечаєтесь з нею

8. Ви зустріли підлітків, які палять. Ваша реакція:

- a) Думаєте, що не варто псувати собі настрій через чужих дітей
- b) Робите їм зауваження
- c) Якщо це відбувається в громадському місці, відчитаєте їх

9. У ресторані Ви помічаєте, що Вас обрахував офіціант. Ви:

- a) Не дасте йому чайових, які заздалегідь приготували
- b) Попросите ще раз перерахувати суму
- c) Вирішуєте, що це привід для скандалу

10. Ви в будинку відпочинку. Адміністратор займається своїми справами замість того щоб стежити за прибиранням кімнат, різноманітністю меню. Чи обурює Вас це?

- a) Так, але навряд чи його це змінить
- b) Ви знаходите спосіб покаржитися на нього
- c) Зганяєте незадоволеність на молодшому персоналі: прибиральницях, офіціантах.

11. Ви сперечаєтеся з дитиною і переконуєтеся, що вона права. Чи визнаєте Ви свою помилку?

- a) Ні
- b) Зрозуміло, так
- c) Переживаєте за свій авторитет